

MASTEROPLEIDING

FISCAAL RECHT

FACULTEIT RECHTSGELEERDHEID

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

QANU
Catharijnesingel 56
PO Box 8035
3503 RA Utrecht
The Netherlands

Telefoon: +31 (0) 30 230 3100
E-mail: support@qanu.nl
Internet: www.qanu.nl

Projectnummer: Q0659

© 2018 QANU

Tekst en cijfermateriaal uit deze uitgave mogen, na toestemming van QANU en voorzien van bronvermelding, door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, worden overgenomen.

INHOUDSOPGAVE

RAPPORT OVER DE MASTEROPLEIDING FISCAAL RECHT VAN DE RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING	5
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING	5
SAMENSTELLING VAN HET PANEL.....	5
WERKWIJZE VAN HET PANEL	6
SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL	10
BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING	13
BIJLAGEN	25
BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANELLEDEN	27
BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER.....	29
BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES.....	36
BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA.....	37
BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA	38
BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN	40

Dit rapport is vastgesteld op 10/10/2018.

RAPPORT OVER DE MASTEROPLEIDING FISCAAL RECHT VAN DE RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

Dit rapport volgt het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO (d.d. 19 december 2014).

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING

Masteropleiding Fiscaal Recht

Naam van de opleiding:	Fiscaal Recht
CROHO-nummer:	66827
Niveau van de opleiding:	master
Oriëntatie van de opleiding:	academisch
Aantal studiepunten:	60 EC
Afstudeerrichtingen:	-
Locatie(s):	Groningen
Variant(en):	voltijd, deeltijd, duaal
Onderwijstaal:	Nederlands
Vervaldatum accreditatie:	03/07/2019

Het bezoek van het visitatiepanel Rechtsgeleerdheid aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen vond plaats op 22 - 25 januari 2018.

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING

Naam van de instelling:	Rijksuniversiteit Groningen
Status van de instelling:	bekostigde instelling
Resultaat instellingstoets:	positief

SAMENSTELLING VAN HET PANEL

De NVAO heeft op 7 augustus 2017 ingestemd met de samenstelling van het panel. Het panel dat de masteropleiding Fiscaal Recht beoordeelde bestond uit:

- Em. prof. mr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn, emeritus hoogleraar in Transnationale aspecten van het ondernemingsrecht aan de Universiteit Utrecht [voorzitter];
- Prof. mr. E. (Elies) van Sliedregt, hoogleraar International and Comparative Criminal Law aan Leeds University (Groot-Brittannië) [vice-voorzitter];
- Prof. dr. R.A. (Ramses) Wessel, hoogleraar International and European Law and Governance aan de Universiteit Twente;
- Prof. mr. dr. A.J.C. (Adrienne) de Moor-van Vugt, hoogleraar Staats- en bestuursrecht aan de Universiteit van Amsterdam;
- Em. prof. mr. L.C. (Laurens) Winkel, emeritus hoogleraar Rechtsgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam;
- Em. prof. mr. drs. H.P.A.M. (Henk) van Arendonk, emeritus hoogleraar Belastingrecht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam;
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB, masterstudent Nederlands Recht, specialisatie Staats- en Bestuursrecht, aan Maastricht University [studentlid].

Het panel werd ondersteund door drs. R.L. (Renate) Prenen, die optrad als secretaris.

De curricula vitae van de panelleden zijn opgenomen in bijlage 1.

WERKWIJZE VAN HET PANEL

De visitatiegroep Rechtsgeleerdheid

De beoordeling van de masteropleiding Fiscaal Recht aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen was onderdeel van de visitatie Rechtsgeleerdheid. Van oktober 2017 tot en met maart 2018 beoordeelden drie panels in totaal 92 opleidingen aan elf universiteiten. In overleg met de NVAO is ervoor gekozen om binnen de overkoepelende visitatiegroep Domein Rechtsgeleerdheid drie subclusters (in het vervolg clusters) van instellingen aan te wijzen:

Cluster I	Universiteit van Amsterdam, Vrije Universiteit, Erasmus Universiteit Rotterdam, Nyenrode Business Universiteit;
Cluster II	Universiteit Leiden, Tilburg University, Universiteit Utrecht;
Cluster III	Maastricht University, Open Universiteit, Radboud Universiteit, Rijksuniversiteit Groningen.

Cluster I

- Em. prof. mr. I.F. (Ige) Dekker (voorzitter)
- Prof. dr. mr. P.P.T. (Paul) Bovend'Eert (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. mr. T.A. (Theo) de Roos
- Prof. dr. P.H.J. (Peter) Essers
- Prof. dr. mr. A.L.B (Aurelia) Colombi Ciacchi
- Dr. mr. W.H.F.M. (Wouter) Cortenraad LLM
- Prof. dr. mr. G.E. (Gerrit) van Maanen
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. mr. dr. P. (Peggy) Valcke
- Prof. dr. L.J. (Larissa) van den Herik

Cluster II

- Em. prof. dr. R. (Roel) Fernhout (voorzitter)
- Prof. dr. J. (Jan) Struiksma (vice-voorzitter)
- Em. prof. dr. G.P.M.F. (Gerard) Mols
- Prof. dr. B.E. (Barbara) Reinhartz
- Prof. dr. M.G. (Michael) Faure
- Prof. dr. R.G. (Rainer) Prokisch
- Prof. dr. A.A.H. (Aukje) van Hoek
- Prof. dr. M.B.M. (Marco) Loos
- Prof. dr. J.B. (Hanneke) Spath
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg

Cluster III

- Em. prof. mr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn (voorzitter)
- Prof. mr. E. (Elies) van Sliedregt (vice-voorzitter)
- Prof. dr. R.A. (Ramses) Wessel
- Prof. dr. mr. A.J.C. (Adrienne) de Moor-van Vugt
- Em. prof. mr. L.C. (Laurens) Winkel
- Em. prof. mr. drs. H.P.A.M. (Henk) van Arendonk
- Prof. dr. Y. (Yves) Jorens

- Dr. D. (Dominique) Sluijsmans
- Dr. mr. S.A. (Sonja) Kruisinga
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB
- R.P.M.G. (Robert) van den Boorn LLB
- D.H. (Danielle) Arnold LLB
- Prof. M. (Manuel) Desantes Real
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg
- Prof. mr. H.N. (Harriët) Schelhaas

Voor elk bezoek binnen een cluster werd vervolgens een subpanel aangesteld, gebaseerd op de expertise en beschikbaarheid van panelleden en rekening houdend met mogelijke belangenverstrengeling. Voor de beoordeling van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen bestond het panel uit de volgende leden:

- Em. prof. mr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn [voorzitter]
- Prof. mr. E. (Elies) van Sliedregt [vice-voorzitter]
- Prof. dr. R.A. (Ramses) Wessel
- Prof. mr. dr. A.J.C. (Adrienne) de Moor-van Vugt
- Em. prof. mr. L.C. (Laurens) Winkel
- Em. prof. mr. drs. H.P.A.M. (Henk) van Arendonk
- V.A. (Veerle) van Waarde LLB [studentlid]
- Prof. dr. A.A. (Antoon) Quaedvlieg [referent]
- Prof. mr. H.N. (Harriët) Schelhaas [referent]

Coördinatie en secretarissen

Dr. Fiona Schouten was uitvoerend coördinator van de visitatie Rechtsgeleerdheid, drs. Linda te Marvelde supervisor en Marcella van Schie MA projectondersteuner. Voor cluster I traden drs. José van Zwieten (UvA, VU) en dr. Marianne van der Weiden (EUR, Nyenrode) op als secretaris, voor cluster II Adrienne Wieldraaijer-Huijzer MA (UL) en dr. Floor Meijer (TiU en UU) en voor cluster III drs. Renate Prenen (MU, OU, RU en RUG). Daarnaast was Fiona Schouten voor de bezoeken aan de UvA, EUR, MU en RU tweede secretaris vanwege parallelsessies in het programma en aan de RUG vanwege voorgenomen naamswijzigingen van opleidingen.

Consistentie en ijking

De consistentie in de beoordeling binnen en tussen de drie clusters werd op diverse manieren geborgd:

1. De coördinator van QANU was bij elk bezoek aanwezig bij het opstellen van de eindoordelen;
2. De coördinator was bij het eerste bezoek in ieder subcluster aanwezig;
3. Er vonden ijkingsoverleggen plaats op vrijdag 8 december 2017 en 6 april 2018 waarin voorzitters, vice-voorzitters, studentleden en de coördinator van QANU werkwijze en beoordeling bespraken;
4. De voorzitters waren in ieder geval bij één bezoek buiten hun eigen cluster als toehoorder aanwezig;
5. De student-panelleden rouleerden; zij namen deel aan ten minste één bezoek in elk cluster;
6. Voorafgaand aan de bezoeken vond er op 29 augustus 2017 een overleg plaats tussen coördinator en secretarissen, waarin de werkwijze wordt besproken.

Vorbereiding

Op 23 maart 2017 werden de voorzitters van de drie panels gezamenlijk door QANU geïnformeerd over de werkwijze tijdens de visitatie Rechtsgeleerdheid, de beoordelingskaders en de bezoekplanning. Daarbij spraken zij ook over wederzijdse afstemming en onderlinge communicatie. De voorzitters kwamen naar aanleiding hiervan tot een gezamenlijke richtlijn voor hun werkwijze bij

de scriptieselectie en tot een omschrijving van aard en aantal van de vakken die tijdens de bezoeken door de opleidingen ter inzage werden gegeven.

Alle leden van de drie panels kwamen op 19 juni 2017 bijeen voor een startvergadering. Tijdens die bijeenkomst werden de panelleden geïnformeerd over de van toepassing zijnde beoordelingskaders en de planning van de bezoeken. De panelleden reflecteerden ook op de inhoud en het gebruik van het domeinspecifiek referentiekader voor de visitatiegroep (zie bijlage 2).

In de aanloop naar het visitatiebezoek aan de Rijksuniversiteit Groningen stelden coördinator en panelvoorzitter een selectie samen van eindwerken van de te beoordelen opleidingen. Deze eindwerken werden gekozen uit een lijst van afgestudeerden over de periode 01-09-2015 – 31/08/2017. De selectie vond plaats volgens de Beoordelingsrichtlijn eindwerken van de NVAO. Daarbij hielden de coördinator en voorzitter rekening met variatie in onderwerpkeuze, afstudeervariant, begeleiding en beoordeling. Het panel bestudeerde deze selectie en de bijbehorende beoordelingsformulieren.

De coördinator stelde een bezoekprogramma op in overleg met de contactpersonen van de Faculteit Rechtsgeleerdheid. Dit bezoekprogramma is in dit rapport opgenomen als bijlage 5. De Faculteit Rechtsgeleerdheid selecteerde vervolgens voor elke gespreksronde representatieve gesprekspartners die ter goedkeuring werden voorgelegd aan het panel en de coördinator.

Na ontvangst van de kritische reflectie controleerde de coördinator deze op kwaliteit en volledigheid alvorens haar ter bestudering naar het panel te sturen. De panelleden lazen de kritische reflectie en formuleerden op basis daarvan vragen en eerste bevindingen.

Bezoek

Het visitatiebezoek aan de Rijksuniversiteit Groningen vond plaats van 22 – 25 januari 2018. Tijdens het bezoek bestudeerde het panel het ter inzage gevraagde materiaal. Een overzicht van dit materiaal is te vinden in bijlage 6. Het panel sprak met studenten en docenten, formeel en informeel verantwoordelijken, alumni en vertegenwoordigers van de opleidings- en examencommissie en. Tevens bood het panel studenten en docenten de gelegenheid om informeel met het panel te spreken tijdens een inloopspreekuur. Van die gelegenheid is geen gebruik gemaakt.

Het panel beëindigde het bezoek met een intern overleg om zijn voorlopige bevindingen te formuleren. Ter afsluiting van het bezoek gaf de voorzitter een publieke mondelinge toelichting, waarin hij de voorlopige indrukken en algemene observaties van het panel presenteerde.

Rapportage

De secretaris schreef een conceptrapport op basis van de bevindingen van het panel. Dit legde de coördinator voor aan de panelleden. Na verwerking van hun commentaar en na akkoord van het panel stuurde de coördinator het rapport naar de Faculteit Rechtsgeleerdheid met het verzoek om feitelijke onjuistheden te melden. De reactie van het bestuur op het conceptrapport werd voorgelegd aan de voorzitter van het panel en feitelijke onjuistheden werden op zijn verzoek gecorrigeerd. Vervolgens werd het rapport door het panel vastgesteld en toegestuurd aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid en aan het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Groningen.

Beslisregels

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO heeft het panel de volgende definities voor de beoordeling van de afzonderlijke standaarden en de opleiding als geheel gehanteerd:

Basiskwaliteit

De kwaliteit die in internationaal perspectief redelijkerwijs verwacht mag worden van een bachelor- of masteropleiding binnen het hoger onderwijs.

Onvoldoende

De opleiding voldoet niet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont op meerdere vlakken ernstige tekortkomingen.

Voldoende

De opleiding voldoet aan de gangbare basiskwaliteit en vertoont over de volle breedte een acceptabel niveau.

Goed

De opleiding steekt systematisch uit boven de gangbare basiskwaliteit.

Excellent

De opleiding steekt systematisch ver uit boven de gangbare basiskwaliteit en geldt als een internationaal voorbeeld.

SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL

Beoogde eindkwalificaties

Het panel kan zich vinden in de profilering van de masteropleiding Fiscaal Recht. Het stelt vast dat de eindkwalificaties van de opleiding aansluiten bij de vereisten vanuit het vakgebied en passend zijn voor een academisch opleiding op masterniveau. Wel is het van oordeel dat deze vrij algemeen zijn geformuleerd en derhalve weinig eigenheid en ambitie uitstralen. Het panel vindt het positief dat in de eindkwalificaties aandacht wordt besteed aan kennis van en inzicht in relevante maatschappelijke ontwikkelingen en vanuit de ethiek ontwikkelde normen. Het merkt op dat de (juridisch) Engelse taalvaardigheid geen onderdeel uitmaakt van de eindkwalificaties. Met het oog op het belang van een goede beheersing van de (juridisch) Engelse taal in een toenemend internationale samenleving, adviseert het panel om de eindkwalificaties op dit punt aan te passen.

Onderwijsleeromgeving

Het panel oordeelt dat het studieprogramma van de masteropleiding Fiscaal Recht zodanig in elkaar zit dat het studenten in staat stelt de eindkwalificaties van de opleiding te behalen. Naast vakinhoudelijke kennis en vaardigheden besteedt het programma voldoende aandacht aan de academische, wetenschappelijke en professionele vorming van studenten. Wel zou de aandacht voor schriftelijke (onderzoeks)vaardigheden versterkt kunnen worden. De koppeling met de beroepspraktijk komt onder andere tot stand door het gebruik van (authentieke) casus en de inzet van gastdocenten. Verder wordt de relatie met de beroepspraktijk versterkt door (extracurriculaire) stages, het facultaire Recht en Praktijk-programma en de loopbaanoriëntatie-activiteiten via de studievereniging. Het panel heeft hier waardering voor. Wel adviseert het te bezien of in aanvulling hierop studenten vaker in de gelegenheid kunnen worden gesteld hun beroepsgerichte vaardigheden aan te scherpen. Met betrekking tot de duale mastervariant ondersteunt het panel het voornemen van de opleiding om in het vak Schrijfvaardigheden ook aandacht te besteden aan ondernemingsfinanciering.

Het panel is van mening dat de masterscriptie met 18 EC een relatief groot beslag legt op de beschikbare onderwijstijd. Het adviseert te bezien of een verlaging mogelijk is naar bijvoorbeeld 12 EC. De vrijgekomen studiepunten zouden ingezet kunnen worden ten behoeve van het (kleinschalige) vaardighedenonderwijs. Ten aanzien van internationalisering constateert het panel dat er nog stappen gezet kunnen worden. Het onderstreept het belang van Engelse taalbeheersing en ondersteunt het voornemen van de faculteit om de cursus Legal English breed toegankelijk te maken.

Het panel stelt vast dat de opleiding samenhangend en studeerbaar is. Het is tevreden over de opzet van de opleiding. Het programma staat vast, hetgeen de coherentie en diepgang bevordert. De opzet van de afzonderlijke vakken is gebaseerd op het docentgecentreerde onderwijsmodel, met een vrij grote nadruk op niet-verplichte hoorcolleges. Het panel kan zich hierin vinden, maar is wel van mening dat dit een bepaalde mate van vrijblijvendheid bij studenten alsook piekbelastingen vlak voor tentamens met zich meebrengt. Het adviseert te bezien in hoeverre studenten nog meer aangezet kunnen worden tot vroegtijdig en actief studiegedrag. De rendementen zijn laag, maar worden voor een groot deel verklaard doordat studenten uitlopen vanwege extracurriculaire activiteiten naast hun reguliere programma. Wel valt met betrekking tot de studeerbaarheid winst te behalen in het masterscriptietraject. Studenten zijn zelf verantwoordelijk voor de planning en doen er veelal langer over. Het panel adviseert te werken aan een aanscherping van het afstudeertraject, bijvoorbeeld door het stellen van duidelijke deadlines. Een mogelijke oplossing kan gevonden worden in het benaderen van de scriptie als een vaardighedenvak waarbij er sprake is van vaste periodes waarbinnen de scriptieonderdelen moeten zijn afgerond. Deze opzet is inmiddels bij andere Groningse faculteiten ingevoerd, en het management overweegt momenteel of dit ook bij de juridische masteropleidingen zou passen. Het panel is grote voorstander van een aanscherping van het afstudeertraject om de studeerbaarheid en de rendementen te verbeteren, en kan zich goed vinden in een dergelijke benadering. Het adviseert het management hier spoedig nadere stappen in te zetten.

Het panel is te spreken over de vakinhoudelijke, wetenschappelijke en didactische kwaliteiten van de staf en over de aandacht voor docentprofessionalisering binnen de opleiding. Er is sprake van een open en collegiale werksfeer. Het panel noemt de staf-studentratio van 1:45 zorgelijk hoog. Het adviseert het management dan ook de belasting van de staf goed te monitoren en tijdig te acteren bij eventuele knelpunten.

Toetsing

Het panel stelt vast dat het systeem van toetsing en beoordeling van de masteropleiding Fiscaal Recht adequaat functioneert. De toetsen zijn inhoudelijk en wetenschappelijk van een voldoende masterniveau. Het panel stemt in met de gebruikte toetsvormen. Het vindt deze passend bij de inhoud en vormgeving van de opleiding. Wel constateert het een vrij grote nadruk op schriftelijke tentamens met casusvragen. Het beveelt aan, mede met het oog op de te bereiken eindkwalificaties, te bezien hoe er meer variatie in de toetsvormen kan komen. De beoordeling van de masterscripties vindt op gedegen wijze plaats. Wel kan het gebruikte beoordelingsformulier winnen aan transparantie door de relatie tussen de scores op criteria en het uiteindelijke cijfer te verduidelijken en door meer ruimte te scheppen voor toelichting van de beoordeling. Verder adviseert het panel te bezien of een (openbare) mondelinge verdediging onderdeel kan worden van de beoordelingsprocedure.

De kwaliteitsborging van toetsing en beoordeling is goed op orde. Het panel heeft waardering voor de opleidingsdossiers, waarin de relatie wordt gelegd tussen de eindkwalificaties van het programma als geheel en de leerdoelen, inhoud en toetsing van de afzonderlijke vakken. Ook waardeert het de diverse maatregelen ter bevordering van de betrouwbaarheid, validiteit en inzichtelijkheid van toetsing, zoals het toepassen van het vier-ogenprincipe. Het panel is positief over het functioneren van de examencommissie, die duidelijk *in control* is.

Gerealiseerde eindkwalificaties

Het panel stelt vast dat de eindwerkstukken van voldoende masterniveau zijn. Het kan zich over het algemeen vinden in de becijfering en stemt in met het inhoudelijke en wetenschappelijke niveau van de werkstukken. Wel is het panel van oordeel dat de scripties hier en daar aan kwaliteit kunnen winnen. Het vraagt voorts aandacht voor de soms beperkte of ontbrekende verantwoording van de onderzoeksmethodiek in de eindwerkstukken. Ook vraagt het aandacht voor de omvang en diepgang van de scripties in relatie tot de ruime studiepuntoekenning. Alumni kijken met veel waardering terug op de door hen gevolgde studie; de masteropleiding vormde een goede basis voor hun verdere loopbanen. Het panel komt tot de conclusie dat de afgestudeerden de beoogde eindkwalificaties realiseren.

Het panel beoordeelt de Standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling als volgt:

Masteropleiding Fiscaal Recht

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties	voldoende
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoende
Standaard 3: Toetsing	voldoende
Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties	voldoende
Algemeen eindoordeel	voldoende

De voorzitter en de secretaris van het panel verklaren hierbij dat alle panelleden kennis hebben genomen van dit rapport en instemmen met de hierin vastgestelde oordelen. Zij verklaren ook dat de beoordeling in onafhankelijkheid heeft plaatsgevonden.

Datum: 10/10/2018

Em. prof. mr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteijn

Drs. R.L. (Renate) Prenen

BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGSBEOORDELING

De Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen biedt twee bachelor- en elf masteropleidingen aan die zijn beoordeeld in het kader van de clustervisitatie Rechtsgeleerdheid (2017-2018). De faculteit staat onder leiding van het faculteitsbestuur, dat bestaat uit een decaan, tevens portefeuillehouder onderwijs, een portefeuillehouder onderzoek, een portefeuillehouder middelen, een secretaris en een student-lid. De directeur onderwijs is verantwoording schuldig aan het faculteitsbestuur. Hij draagt onder andere zorg voor de verdere ontwikkeling (innovatie) en uitvoering van het onderwijs. De academische staf is ondergebracht bij zeven vakgroepen: Algemene Rechtswetenschap en Rechtsgeschiedenis; Bedrijfsrecht, Europees Recht en Belastingrecht; Internationaal Recht; Privaatrecht en Notarieel Recht; Staatsrecht, Bestuursrecht en Bestuurskunde; Strafrecht en Criminologie; en Transboundary Legal Studies. Voor de praktische ondersteuning maken de opleidingen gebruik van de diensten van de Universiteitsbibliotheek, de AV-dienst en de facultaire Dienst Onderwijs en Studiebegeleiding (DOS). DOS omvat onder andere de informatiebalie, het International Office, de studieadviseurs, de tentamen- en diploma-administratie en het secretariaat examencommissie. DOS is verantwoordelijk voor de roostering, de onderwijscatalogus, studievoortgangregistratie, voorlichting, vak- en tentameninschrijving, ondersteuning digitale leeromgeving en kwaliteitszorg. Elke opleiding kent een eigen opleidingscommissie, een toelatingscommissie en een Raad van Advies. Er is één centrale examencommissie voor alle bachelor- en masteropleidingen.

Standaard 1: Beoogde eindkwalificaties

De beoogde eindkwalificaties van de opleiding zijn wat betreft inhoud, niveau en oriëntatie geconcretiseerd en voldoen aan internationale eisen.

Toelichting:

De beoogde eindkwalificaties passen wat betreft niveau en oriëntatie (bachelor of master; hbo of wo) binnen het Nederlandse kwalificatieraamwerk. Ze sluiten bovendien aan bij de actuele eisen die in internationaal perspectief vanuit het beroepenveld en het vakgebied worden gesteld aan de inhoud van de opleiding. Voor zover van toepassing zijn de beoogde eindkwalificaties tevens in overeenstemming met relevante wet- en regelgeving.

Bevindingen

De masteropleiding Fiscaal Recht omvat 60 EC en wordt zowel in voltijd, deeltijd als (selectieve) duale variant aangeboden. Volgens de kritische reflectie is het doel van de masteropleiding Fiscaal Recht de vorming van juristen met een brede fiscaal-juridische en financieel-economische achtergrond en een juridische vorming op WO-niveau. In combinatie met een fiscaal-juridische bacheloropleiding voldoet de opleiding aan de eisen van de Nederlandse Orde van Belastingadviseurs (NOB). Daarmee bereidt de opleiding studenten voor op de belastingadviespraktijk, de Belastingdienst, de rechterlijke macht en de fiscale afdelingen van ondernemingen en andere instellingen. Studenten die binnen de RUG de masteropleiding Fiscaal Recht volgen nadat zij de fiscale specialisatie in de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid hebben afgerond, behalen het civiel effect voor de togaberoepen niet. Door het afleggen van een aantal extra bachelorvakken op het gebied van het privaatrecht, straf- en bestuursrecht is het behalen van dit civiel effect evenwel mogelijk. Daarnaast biedt deze combinatie de mogelijkheid tot het vervullen van een wetenschappelijke loopbaan in de fiscaliteit. De masteropleiding Fiscaal Recht kent naast de niet-duale ook een duale variant: de Praktijkmaster Fiscaal Recht. Binnen de duale variant is meer aandacht voor sociale vaardigheden en de toepassing en werking van het fiscaal recht in de praktijk. De duur van de duale variant is anderhalf jaar. Het panel acht het profiel van de opleiding helder en passend.

Het panel heeft de eindkwalificaties van de masteropleiding Fiscaal Recht bestudeerd (zie bijlage 3) en stelt vast dat deze voldoen aan de (inter)nationale vereisten zoals verwoord in het domeinspecifiek referentiekader (zie bijlage 2). Ook zijn de eindkwalificaties in lijn met de Dublin-descriptoren voor universitaire masteropleidingen en derhalve passend voor een academische opleiding op masterniveau. De duale variant kent drie extra eindkwalificaties die betrekking hebben op het functioneren van de afgestudeerde in de praktijk. Daarnaast zijn alle eindkwalificaties van de niet-duale variant ook voor de duale variant van toepassing.

Het panel kan zich vinden in de eindkwalificaties. Wel is het van mening dat deze vrij algemeen geformuleerd zijn en derhalve weinig eigenheid en ambitie uitstralen. Het panel waardeert dat sinds de vorige visitatie eindkwalificatie A5 is toegevoegd. Van de afgestudeerden wordt daarmee verwacht dat zij beschikken over 'kennis van en inzicht in de voor de fiscaliteit relevante maatschappelijke ontwikkelingen waaronder de toepassing van vanuit de ethiek ontwikkelde normen'. Deze eindkwalificatie weerspiegelt adequaat de veranderende maatschappelijke rol die de fiscalist vandaag de dag heeft. Een fiscalist hoort volgens het panel ook aandacht te hebben voor een 'eerlijk' belastingstelsel en niet uitsluitend de belangen van zijn of haar opdrachtgever te behartigen.

Een aandachtspunt betreft de beheersing van de (juridisch) Engelse taal. Het is het panel opgevallen dat de (juridisch) Engelse taalvaardigheid geen onderdeel uitmaakt van de eindkwalificaties. Om als jurist goed inzetbaar te zijn en te blijven in een toenemende complexe en internationale samenleving, acht het panel een gedegen beheersing van de (juridisch) Engelse taal van groot belang. Het adviseert dan ook de eindkwalificaties hierop aan te passen.

Overwegingen

Het panel kan zich vinden in de profilering van de masteropleiding Fiscaal Recht. Het stelt vast dat de eindkwalificaties van de opleiding aansluiten bij de vereisten vanuit het vakgebied en passend zijn voor een academisch opleiding op masterniveau. Wel is het van oordeel dat deze vrij algemeen zijn geformuleerd en derhalve weinig eigenheid en ambitie uitstralen. Het panel vindt het positief dat in de eindkwalificaties aandacht wordt besteed aan kennis van en inzicht in relevante maatschappelijke ontwikkelingen en vanuit de ethiek ontwikkelde normen. Het merkt op dat de (juridisch) Engelse taalvaardigheid geen onderdeel uitmaakt van de eindkwalificaties. Met het oog op het belang van een goede beheersing van de (juridisch) Engelse taal in een toenemend internationale samenleving, adviseert het panel om de eindkwalificaties op dit punt aan te passen.

Conclusie

Masteropleiding Fiscaal Recht: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoende'.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Het programma, het personeel en de opleidingsspecifieke voorzieningen maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde eindkwalificaties te realiseren.

Toelichting:

De inhoud en vormgeving van het programma stellen de toegelaten studenten in staat de beoogde eindkwalificaties te bereiken. De kwaliteit van het personeel en van de opleidingsspecifieke voorzieningen is daarbij essentieel. Programma, personeel en voorzieningen vormen een voor studenten samenhangende onderwijsleeromgeving.

Bevindingen

Inhoud en samenhang van het programma

Zoals blijkt uit de kritische reflectie hebben studenten toegang tot de masteropleiding Fiscaal Recht als zij de bacheloropleiding Rechtsgeleerdheid, afstudeerrichting Fiscaal Recht, hebben behaald of

een daarmee vergelijkbaar niveau hebben bereikt via een andere opleiding en een schakelprogramma. Toegang tot een schakelprogramma is mogelijk voor (vrijwel) afgestudeerde bachelorstudenten Notarieel Recht, HBO-fiscalisten van de Hanzehogeschool in Groningen, de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en Saxion (hogeschool) in Twente. Daarnaast is een toelatingsprogramma opgesteld voor degenen die de interne opleiding van de Belastingdienst tot controleur of de opleiding Belastingadviseur van het Register Belastingadviseurs hebben afgerond. Per jaar beginnen ongeveer 60 studenten met de masteropleiding Fiscaal Recht.

Het programma van de niet-duale variant bestaat uit zes vakken, het Seminaar Belastingrecht en de masterscriptie. De vakken en het seminaar zijn ieder 6 EC; de scriptie omvat 18 EC. De vakken richten zich op de fiscaliteit en behandelen complexe fiscaalrechtelijke thema's, waarbij een geïntegreerde benadering vanuit verschillende belastingwetten, andere juridische disciplines, de bedrijfseconomie en de ethiek wordt gehanteerd. In het Seminaar Belastingrecht worden schriftelijke en mondelinge vaardigheden geoefend op het terrein van het belastingrecht. Studenten ronden de opleiding af met een masterscriptie (18 EC), waarmee zij moeten aantonen over voldoende onderzoeksvaardigheden te beschikken. Het programma van de duale variant, de Praktijkmaster Fiscaal Recht, omvat vijf vakken (ieder 6 EC), schrijfopdrachten (2 EC), de Stage-Praktijkmaster (werkstage, 10 EC), en de masterscriptie (18 EC). Een overzicht van de programma's is opgenomen in bijlage 4.

Het panel is tevreden over de inhoud en opzet van de opleiding. Het programma bestaat geheel uit verplichte onderdelen, wat zorgt voor een goede borging van de diepgang van en samenhang in de kernleerstukken. Het programma biedt geen keuzeruimte. Desgevraagd laten de geïnterviewde studenten weten dit niet bezwaarlijk te vinden. Voor nadere verdieping en/of specialisatie kunnen zij gebruik maken van het uitgebreide extracurriculaire keuzeaanbod. Veel studenten doen dat dan ook (zie tevens *Extracurriculaire mogelijkheden en employability*).

De inhoud van het programma sluit aan op de beoogde eindkwalificaties en is van adequaat masterniveau. De hoofdgebieden van het fiscale vakgebied komen in voldoende mate aan de orde in de verschillende verplichte vakken. De aandacht voor (onderzoeks)vaardigheden is geconcentreerd in het seminaar en de masterscriptie. Tijdens het verplichte seminaar dienen studenten zelfstandig een schriftelijk werkstuk te schrijven over een onderwerp met een fiscaal-theoretische achtergrond. De uitkomsten van hun onderzoek presenteren zij vervolgens mondeling aan de groep, die naar aanleiding van die presentatie in discussie gaat. Tevens dienen zij schriftelijk en mondeling commentaar te geven op het essay van één van hun medestudenten. Het panel heeft waardering voor het seminaar. Het constateert wel dat het de eerste grote schrijfopdracht is in de masteropleiding. Volgens het panel zou het goed zijn als studenten vaker in het programma hun schriftelijke (onderzoeks)vaardigheden kunnen oefenen om zo beter voorbereid te zijn op de masterscriptie. Het adviseert de mogelijkheden daartoe nader te verkennen.

Het panel is tevreden over de koppeling met de beroepspraktijk. Zoals toegelicht door de docenten komt deze onder andere tot stand door het toepassen van (authentieke) casus. Ook wordt bij diverse vakken een beroep gedaan op de inbreng van (gast)docenten die ook werkzaam zijn in de beroepspraktijk. Zij kunnen door voorbeelden uit de praktijk goed inzicht geven in de toepassing van het belastingrecht en de praktische en ethische dilemma's die zich daarbij voordoen. Verder is er in het seminaar veel aandacht voor de toepassing van kennis en vaardigheden. Ten aanzien van zogeheten *soft skills* als adviesvaardigheden is het panel opgevallen dat er in het programma, althans op papier, weinig aandacht voor is. Zoals bleek uit een toelichting door de docenten, is dit een bewuste keuze van de opleiding. Dergelijke praktische beroepsvaardigheden horen volgens hen vooral thuis in de vervolg-beroepsopleiding. Zij benadrukten dat dit niet betekent dat er helemaal geen aandacht voor is. Vooral in het genoemde seminaar is er veel aandacht voor presentatie- en discussievaardigheden van studenten. Ook in andere vakken worden studenten uitgedaagd deel te nemen aan de (groeps)discussies en zo hun mondelinge vaardigheden te trainen. Het panel kan zich hierin vinden. Desalniettemin adviseert het te bezien, bijvoorbeeld door het inzetten van meer activerende werkvormen (zie tevens *Werkvormen*), in hoeverre studenten vaker in de gelegenheid

kunnen worden gesteld hun beroepsgerichte vaardigheden aan te scherpen. Veel afgestudeerden komen immers terecht in dienstverlenende functies waarbij deze vaardigheden van belang zijn.

Het panel heeft tijdens het bezoek stilgestaan bij het programma van de duale mastervariant in relatie tot de eindkwalificaties. Het constateerde dat het vak Ondernemingsfinanciering niet is opgenomen in het curriculum, terwijl de leerstof wel onderdeel uitmaakt van de eindkwalificaties. Uit de toelichting door de staf blijkt dat er in de duale variant geen ruimte was voor dit vak. Men heeft de stof deels ondergebracht in het vak Tax Accounting and Tax Assurance alsook in de vakken Onderneming en Belastingheffing Capita Selecta 1 en 2. Men overweegt om ter aanvulling daarop ook in de opdrachten van het vak Schrijfvaardigheden aandacht te besteden aan ondernemingsfinanciering. Het panel vindt dit een goed idee.

Het panel heeft tijdens het bezoek met de staf gesproken over de omvang van de masterscriptie in relatie tot het aantal studiepunten. Het constateert dat de scriptie met 18 EC een groot beslag legt op de beschikbare onderwijstijd. Het zag deze hoge honorering echter niet heel duidelijk terug in de bestudeerde eindwerkstukken (zie Standaard 4). Ook plaatste het vraagtekens bij de leeropbrengsten van een dergelijk omvangrijk werkstuk. Het panel geeft in overweging om de omvang van de scriptie te verlagen. Het verwacht dat een verlaging naar bijvoorbeeld 12 EC geen nadelige consequenties zal hebben voor het leereffect. De vrijgekomen studiepunten zouden vervolgens ingezet kunnen worden om het bovengenoemde (kleinschalige) vaardighedenonderwijs te versterken.

Extracurriculaire mogelijkheden en employability

Zoals blijkt uit de kritische reflectie hebben studenten de mogelijkheid om extracurriculair keuzevakken te volgen. Naast het keuzevakkenaanbod is er ook het onderdeel Recht en Praktijk. Dit zijn extracurriculaire studieonderdelen waarin studenten ervaring kunnen opdoen met de rechtspraktijk. Tot het aanbod behoren onder andere de Rechtswinkel Groningen, de Kinder- en Jongerenrechtswinkel, de Belastingwinkel, het Juridisch Spreekuur, internationale studieprojecten en (internationale) pleitwedstrijden. Ook kunnen studenten een stage lopen in de beroepspraktijk. In veel gevallen gaat het dan om een stage in de belastingadviespraktijk of bij de Belastingdienst.

In 2016 is het initiatief genomen om een *online learning community* op te zetten voor de stage. Studenten worden hierbij ondersteund in de oriëntatie op de stage en het verdere beroepsperspectief. De studenten die daadwerkelijk op stage gaan vormen samen een online community waarbinnen zij elkaar tot steun kunnen zijn in de uitwisseling van ervaringen. Bovendien wordt in het kader van de community een aantal instrumenten aangeboden voor de oriëntatie op het beroepenveld (o.a. de Career Service Law website). Ook via de studieverenigingen van de faculteit worden loopbaanoriëntatie-activiteiten aangeboden (zoals de jaarlijkse Bedrijven- en Instellingendag). De faculteit gaat de community ook gebruiken om beter zicht te krijgen op de waardering van stage-aanbieders voor de prestaties van de studenten. Het panel heeft tijdens het bezoek een extra gesprek gehad over het thema *employability* met onder andere leden van studieverenigingen en de beleidsmedewerker beroepenveld. Het panel is enthousiast over de diverse initiatieven. Het waardeert in het bijzonder de goede samenwerking tussen de faculteit en de studieverenigingen. Ook de rol van de beleidsmedewerker viel het panel in positieve zin op.

Met betrekking tot internationalisering, merkt het panel op dat relatief weinig masterstudenten naar het buitenland gaan om extra vakken te volgen of een stage te doen. Verder constateert het panel dat Engelse taaltraining geen verplicht onderdeel vormt van de Nederlandstalige masterprogramma's. Wel wordt met ingang van 2017 het keuzevak Legal English aangeboden voor studenten die zich willen voorbereiden op bijvoorbeeld een Engelstalige Zuidaspraktijk. Desgevraagd laat het management weten dat internationalisering hoog op de agenda staat. Onlangs is een beleidsplan Internationalisering opgesteld dat als uitgangspunt zal dienen voor de verdere concretisering. Het management onderkent het belang van een buitenlandervaring voor studenten en ziet daarin een schone taak. Ook is het zich bewust van de toenemende behoefte aan Legal English. Het kan het vak nu nog niet in de volle breedte aanbieden vanwege onvoldoende bemensing,

maar onderzoekt wel mogelijkheden dit in de nabije toekomst te kunnen doen. Het panel acht dit een goede zaak.

Werkvormen

Zoals blijkt uit de kritische reflectie, heeft de Faculteit der Rechtsgeleerdheid een didactisch concept ontwikkeld voor de juridische bachelor- en masteropleidingen. In dit concept speelt kennisoverdracht een centrale rol. Daarbij is in de beginfase van de bacheloropleiding directe docent-instructie het didactisch uitgangspunt om efficiënte kennisoverdracht door een vakinhoudelijk bekwaam docentencorps mogelijk te maken. Hierop voortbouwend wordt in de eindfase van de bacheloropleiding beoogd studenten uit te dagen om met meer eigen inbreng deel te nemen aan de juridische discussie. De masterfase sluit hierop aan en is gericht op een meer diepgaande bestudering van een rechtsgebied. Het gaat niet alleen om verwerving van *state of the art* kennis, maar ook om de ontwikkeling van een kritische en reflectieve houding met betrekking tot de inrichting en het functioneren van de rechtsorde. In de masterfase is het hoorcollege de dominante onderwijsvorm. De juridische discussie en reflectie wordt onder andere gefaciliteerd in de seminars.

Het panel heeft tijdens het bezoek uitgebreid met studenten en stafleden van de verschillende opleidingen gesproken over het didactisch concept en de werkvormen. Het is van mening dat de facultaire onderwijsvisie helder is verwoord en een goede kapstok biedt voor discussie en verdere vormgeving van het onderwijs. Wel constateert het ook dat de keuze voor een docentgecentreerd onderwijsmodel, in combinatie met de toegepaste werkvormen en een vrij laag aantal contacturen (216 uur in totaal, oftewel 5,1 per week bij 42 onderwijsweken), een bepaalde mate van vrijblijvendheid aan de kant van de studenten met zich meebrengt. Zoals toegelicht door de studenten zijn er slechts een paar hoorcolleges per week. Deze zijn niet verplicht en over het algemeen weinig activerend, waardoor veel studenten het actief studeren uitstellen tot vlak voor de tentamens. Bij de masteropleiding Fiscaal Recht worden er bij drie vakken, naast het seminar, ook werkcolleges gegeven. Het panel zou verwachten, daar de meeste vakken voor het eerst aan bod komen, dat dit bij meer vakken het geval zou zijn. Diverse studenten hebben aangegeven dat ze het zouden waarderen als er meer kleinschalige en interactieve werkvormen zouden zijn binnen de opleiding. Zij hebben vooral behoefte aan meer mogelijkheden tot inhoudelijke discussies met medestudenten en docenten. Docenten lieten het panel weten dat men probeert de hoorcolleges meer interactief en activerend te maken.

Het panel acht een actieve verwerking en toepassing van de leerstof van groot belang voor een optimaal leerproces en heeft waardering voor de initiatieven van de staf om het onderwijs meer (inter)actief te maken. Het ziet echter ook dat er nog winst valt te behalen. Het adviseert de faculteit te onderzoeken in hoeverre studenten nog meer aangezet kunnen worden tot actief studiegedrag. Het merkt daarbij op dat bij kennisoverdracht de inbreng en inspanningen van de ontvangende partij, de studenten, van even groot belang zijn als die van de overdragende partij, de docenten. Het goed managen van de verwachtingen van studenten is dan ook essentieel en vergt aandacht. Door een onderwijsbijeenkomst bijvoorbeeld te labelen als een hoorcollege, zullen studenten eerder geneigd zijn om zich minder goed voor te bereiden en een passieve houding aan te nemen dan bij een werkgroep.

Studeerbaarheid

Het panel constateert op basis van de informatie in de kritische reflectie en gesprekken met studenten en docenten dat de opleiding studeerbaar is. De universiteitsbrede invoering van het blokkensysteem heeft geleid tot een meer gelijkmatige verdeling van de onderwijsbelasting over het jaar. Ieder blok van 10 weken heeft een belasting van 15 EC met twee parallelle vakken. Zoals toegelicht door de docenten is het nog te vroeg om harde conclusies te trekken, maar de sterke indruk bestaat dat hierdoor uitstelgedrag en concurrentie tussen vakken wordt tegengegaan. De slagingspercentages per vak laten zien dat de doorstroming goed is en dat er geen struikelvakken zijn. De geïnterviewde studenten bevestigden dit beeld. Zij vinden de opleiding over het algemeen goed haalbaar en zijn tevreden over het onderwijs en de begeleiding door docenten. De opleiding kent veel studenten die via een schakelprogramma zijn toegelaten tot de opleiding. De docenten

benadrukken dat deze studenten over het algemeen goede studenten zijn en geen aansluitingsproblemen hebben.

Het panel stelt vast dat de rendementen laag zijn. Het percentage studenten dat de opleiding in één jaar afrondt, is voor het cohort 2015 en 2016 respectievelijk 6% en 11%. Het percentage studenten dat in twee jaar zijn master haalt, bedroeg voor de cohorten 2014 en 2015 51% en 59%. Zowel uit de kritische reflectie als uit de diverse gesprekken tijdens het visitatiebezoek blijkt dat belangrijke factor hierin het relatief grote aandeel studenten is met een – meestal voltijds – baan in de belastingpraktijk naast hun studie. Verder kiezen veel studenten ervoor om tijdens hun studie nog extracurriculaire vakken te volgen, een tweede studie te doen of een stage te lopen. De studenten die een stage doen nemen daar in de regel een periode van drie tot vier maanden voor. Studenten waarderen deze extra mogelijkheden om hun kennis en (praktijk)ervaring te verbreden en daarmee hun kansen op de arbeidsmarkt te vergroten. De staf hecht er over het algemeen meer waarde aan dat studenten ruim de gelegenheid krijgen zich tijdens de masteropleiding juridisch en maatschappelijk te ontplooiën dan dat zij zo snel mogelijk afstuderen. Men ziet dat studenten met extra activiteiten beter gekwalificeerd op de arbeidsmarkt starten. De rendementen zijn daarbij van ondergeschikt belang. Ook het panel is overtuigd van de meerwaarde van de extracurriculaire activiteiten. Desalniettemin is het van mening dat, met het oog op doelmatigheid, een verhoging van de rendementen nastrevenswaardig is.

Zoals de opleiding aangeeft in de kritische reflectie en zoals ook is bevestigd tijdens het bezoek, een tweede factor die negatieve invloed uitoefent op de rendementen wel worden aangepakt: het traject van de masterscriptie. De planning wordt nu aan de studenten zelf overgelaten en bij veel studenten beslaat het scriptieproces een langere periode. Een mogelijke oplossing kan gevonden worden in het benaderen van de scriptie als een vaardigheidenvak waarbij er sprake is van vaste periodes waarbinnen de scriptieonderdelen moeten zijn afgerond. Deze opzet is inmiddels bij andere Groningse faculteiten ingevoerd, en het management overweegt momenteel of dit ook bij de juridische masteropleidingen zou passen. Het panel is grote voorstander van een aanscherping van het afstudeertraject om de studeerbaarheid en de rendementen te verbeteren, en kan zich goed vinden in een dergelijke benadering. Het adviseert het management hier spoedig nadere stappen in te zetten. Het wijst erop dat het scriptietraject van de masteropleiding Recht en Bestuur, waar de begeleiding, feedback en deadlines meer vastliggen, goede resultaten heeft opgeleverd.

Personeel

Het panel heeft op basis van de informatie in de kritische reflectie de samenstelling van de staf bestudeerd. Ook heeft het tijdens het bezoek met het management, docenten en studenten gesproken over de kwaliteit en de kwantiteit van het personeel. Het panel is tevreden over de vakinhoudelijke, wetenschappelijke en didactische kwaliteiten van de docenten van de masteropleiding Fiscaal Recht. Het waardeert het feit dat het grootste deel van de staf gepromoveerd is (60%). Het contactonderwijs wordt volledig verzorgd door de wetenschappelijke staf. Het gepromoveerde deel van de staf verricht ook onderzoek. Hiermee is er sprake van een adequate wetenschappelijke verankering van de opleiding. Met het oog op de praktijkoriëntatie van de opleiding vindt het panel het ook positief dat een deel van de staf werkzaam is (geweest) in de fiscaal-juridische beroepspraktijk. Het panel is voorts tevreden over de ruime aandacht voor docentprofessionalisering. Van de huidige docenten heeft 80% een basiskwalificatie onderwijs behaald. Docenten op sleutelposities worden in de gelegenheid gesteld een seniorkwalificatie onderwijs te behalen. Verder is er de mogelijkheid een onderwijskundige leergang te volgen.

In de Nationale Studenten Enquête geven de studenten van de masteropleiding Fiscaal Recht een hoge score voor de inhoudelijke deskundigheid van de docenten (4,7 op een schaal van 5 in 2017). De didactische kwaliteit van docenten wordt door studenten beoordeeld met een 4,2 en hun kennis van de beroepspraktijk eveneens met een 4,2. De geïnterviewde studenten bevestigden dit beeld. Zij zijn over het algemeen tevreden over de staf. Studenten noemen de docenten inhoudelijk deskundig en enthousiasmerend. Verder zijn ze positief over de goede sfeer op de faculteit en de laagdrempelige contacten tussen docenten en studenten.

Uit het gesprek met het management blijkt dat door extra investeringen de facultaire staf-studentratio is in de afgelopen periode omlaag is gegaan van 1:51 naar 1:45. Het panel heeft hier waardering voor en constateert dat de huidige omvang van staf voldoende is voor een adequate uitvoering van de diverse onderwijsprogramma's, waaronder de masteropleiding Fiscaal Recht. Het ziet echter ook dat de staf-studentratio nog steeds zorgelijk hoog is. Het adviseert het management dan ook de belasting van de staf goed te monitoren en tijdig te acteren bij eventuele knelpunten.

Overwegingen

Het panel oordeelt dat het studieprogramma van de masteropleiding Fiscaal Recht zodanig in elkaar zit dat het studenten in staat stelt de eindkwalificaties van de opleiding te behalen. Naast vakinhoudelijke kennis en vaardigheden besteedt het programma voldoende aandacht aan de academische, wetenschappelijke en professionele vorming van studenten. Wel zou de aandacht voor schriftelijke (onderzoeks)vaardigheden versterkt kunnen worden. De koppeling met de beroepspraktijk komt onder andere tot stand door het gebruik van (authentieke) casus en de inzet van gastdocenten. Verder wordt de relatie met de beroepspraktijk versterkt door (extracurriculaire) stages, het facultaire Recht en Praktijk-programma en de loopbaanoriëntatie-activiteiten via de studievereniging. Het panel heeft hier waardering voor. Wel adviseert het te bezien of in aanvulling hierop studenten vaker in de gelegenheid kunnen worden gesteld hun beroepsgerichte vaardigheden aan te scherpen. Met betrekking tot de duale mastervariant ondersteunt het panel het voornemen van de opleiding om in het vak Schrijfvaardigheden ook aandacht te besteden aan ondernemingsfinanciering.

Het panel is van mening dat de masterscriptie met 18 EC een relatief groot beslag legt op de beschikbare onderwijstijd. Het adviseert te bezien of een verlaging mogelijk is naar bijvoorbeeld 12 EC. De vrijgekomen studiepunten zouden ingezet kunnen worden ten behoeve van het (kleinschalige) vaardighedenonderwijs. Ten aanzien van internationalisering constateert het panel dat er nog stappen gezet kunnen worden. Het onderstreept het belang van Engelse taalbeheersing en ondersteunt het voornemen van de faculteit om de cursus Legal English breed toegankelijk te maken.

Het panel stelt vast dat de opleiding samenhangend en studeerbaar is. Het is tevreden over de opzet van de opleiding. Het programma staat vast, hetgeen de coherentie en diepgang bevordert. De opzet van de afzonderlijke vakken is gebaseerd op het docentgecentreerde onderwijsmodel, met een vrij grote nadruk op niet-verplichte hoorcolleges. Het panel kan zich hierin vinden, maar is wel van mening dat dit een bepaalde mate van vrijblijvendheid bij studenten alsook piekbelastingen vlak voor tentamens met zich meebrengt. Het adviseert te bezien in hoeverre studenten nog meer aangezet kunnen worden tot vroegtijdig en actief studiegedrag. De rendementen zijn laag, maar worden voor een groot deel verklaard doordat studenten uitlopen vanwege extracurriculaire activiteiten naast hun reguliere programma. Wel valt met betrekking tot de studeerbaarheid winst te behalen in het masterscriptietraject. Studenten zijn zelf verantwoordelijk voor de planning en doen er veelal langer over. Het panel adviseert te werken aan een aanscherping van het afstudeertraject, bijvoorbeeld door het stellen van duidelijke deadlines. Een mogelijke oplossing kan gevonden worden in het benaderen van de scriptie als een vaardighedenvak waarbij er sprake is van vaste periodes waarbinnen de scriptieonderdelen moeten zijn afgerond. Deze opzet is inmiddels bij andere Groningse faculteiten ingevoerd, en het management overweegt momenteel of dit ook bij de juridische masteropleidingen zou passen. Het panel is grote voorstander van een aanscherping van het afstudeertraject om de studeerbaarheid en de rendementen te verbeteren, en kan zich goed vinden in een dergelijke benadering. Het adviseert het management hier spoedig nadere stappen in te zetten.

Het panel is te spreken over de vakinhoudelijke, wetenschappelijke en didactische kwaliteiten van de staf en over de aandacht voor docentprofessionalisering binnen de opleiding. Er is sprake van een open en collegiale werksfeer. Het panel noemt de staf-studentratio van 1:45 zorgelijk hoog. Het adviseert het management dan ook de belasting van de staf goed te monitoren en tijdig te acteren bij eventuele knelpunten.

Conclusie

Masteropleiding Fiscaal Recht: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoende'.

Standaard 3: Toetsing

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing.

Toelichting:

De toetsen en de beoordeling zijn valide, betrouwbaar en voor studenten inzichtelijk. De examencommissie van de opleiding borgt de kwaliteit van de tentaminering en examinering.

Bevindingen

Toetsing en toetsbeleid

Het panel heeft kennisgenomen van de facultaire Nota toetsbeleid, waarin onder andere de kernpunten van het toetsbeleid en de vormgeving van dat beleid in het toetsplan zijn weergegeven. Centraal in dit toetsbeleid staat de premisse dat de toetsing binnen de bachelor- en masteropleidingen een opbouw volgt van 'eenvoudig' naar 'complex' en van 'meer begeleid' naar 'eigen verantwoordelijkheid'. Het panel ziet de uitwerking van dit beleid terug in het systeem van toetsing van de masteropleiding Fiscaal Recht. Zoals blijkt uit de kritische reflectie, wordt in de vakinhoudelijke leerlijn bij de toetsing vooral met essaytentamens gewerkt, waarin voornamelijk aan de hand van complexere casusvragen zowel kennis en inzicht als toepassing worden getoetst. Daarbij is het streven om de toetsituatie zoveel mogelijk te laten lijken op de praktijksituatie van de jurist. In de masteropleiding wordt daarom ook vaak met openboektentamens gewerkt. De toetsing in de vaardighedenleerlijn vindt plaats bij het seminar en bij de masterscriptie. Ook hier wordt van de student gevraagd datgene te laten zien wat later van hem/haar als fiscaal jurist wordt verwacht: zelfstandige juridische (wetenschappelijke) verslaglegging in woord en geschrift. Het eindcijfer van het seminar is gebaseerd op een serie van opdrachten. De masterscriptie wordt aan de hand van een beoordelingsformulier beoordeeld op de volgende aspecten: inhoud, argumentatie, structuur en opbouw, begrijpelijkheid en aantrekkelijkheid van het taalgebruik, correctheid van het taalgebruik, zelfstandigheid in het onderzoek, originaliteit van het onderzoek en beheersing van (specifieke) onderzoeksvaardigheden.

Het panel stemt in met de wijze van toetsing en beoordeling. Het heeft tijdens het bezoek diverse tentamens in kunnen zien en stelt vast dat deze van voldoende masterniveau zijn. Het merkt op dat er een vrij grote nadruk ligt op schriftelijke tentamens met casusvragen. Het panel vindt deze toetsvormen passend voor een masteropleiding Fiscaal Recht. Wel zou volgens het panel, gezien de te bereiken eindkwalificaties, meer variatie nagestreefd kunnen worden. Het beveelt dan ook aan de mix van toetsvormen te heroverwegen.

Het panel is positief over de wijze waarop de betrouwbaarheid, validiteit en inzichtelijkheid van de toetsing worden gegarandeerd. Zo zijn er bij het opstellen van de toetsen altijd minimaal twee examinatoren betrokken. Het corrigeren van tentamens is ook vrijwel altijd een gezamenlijke activiteit, waardoor bij de beoordeling van het werk van iedere individuele student meerdere docenten zijn betrokken. De beoordeling gebeurt standaard aan de hand van een van tevoren opgesteld antwoordmodel. De transparantie wordt onder andere vergroot doordat voor aanvang van het academisch jaar is vastgesteld wat de toetsmomenten en -vormen zijn voor ieder vak. Verder wordt bij ieder vak minimaal één recent tentamen beschikbaar gesteld, zodat studenten een inschatting kunnen maken van de vorm en het niveau van toetsing. Bij elk tentamen vindt na de uitslag een nabespreking van het tentamen plaats waarbij feedback wordt gegeven en studenten in de gelegenheid worden gesteld hun werk in te zien.

Het panel heeft tijdens het bezoek met de staf gesproken over de wijze van beoordeling van de eindwerkstukken. Het constateert met waardering dat het beoordelingsproces sinds de vorige

visitatie meer is gestandaardiseerd en dat er altijd een tweede beoordelaar bij betrokken is. Ten aanzien van het beoordelingsformulier merkt het panel op dat de doorvertaling van de scores op criteria (aangeduid met *below average - average - above average*) naar eindcijfers niet heel duidelijk is. Verder omvatten de ingevulde beoordelingsformulieren weinig tot geen schriftelijke feedback waardoor de beoordelingen niet heel transparant lijken. Mede met het oog op de controleerbaarheid achteraf, adviseert het panel het formulier op dit punt aan te passen.

Het panel heeft voorts gesproken over de mogelijke invoering van een (openbare) verdediging als formele afsluiting van het scriptietraject en daarmee van de opleiding. Binnen de faculteit is dit bijvoorbeeld al ingevoerd bij de bacheloropleiding International and European Law. De betreffende studenten en docenten waarderen dit ten zeerste. Ook het panel is gecharmeerd van de (openbare) scriptieverdediging, niet alleen in ceremoniële zin maar vooral ook met het oog op versterking van de mondelinge vaardigheden van studenten. Het management benadrukt overtuigd te zijn van de toegevoegde waarde maar dat het ook een kwestie is van personele inzet. Men is voornemens te onderzoeken of een faculteitsbrede invoering mogelijk en wenselijk is, hetgeen het panel waardeert.

Examencommissie

De Faculteit Rechtsgeleerdheid kent één examencommissie voor alle opleidingen. De commissie bestaat uit negen leden, inclusief de voorzitter en een externe toetsdeskundige, en beschikt over een ambtelijk secretaris. De examencommissie heeft een zelfstandige en onafhankelijke rol bij het bewaken van de kwaliteit van de toetsing. Zij heeft daar vorm aan gegeven door onder andere het monitoren op afwijkingen van de slagingspercentages en de vakevaluaties; het steekproefsgewijs statistisch analyseren van tentamenuitslagen, naast de analyse van opvallende uitslagen; en het steekproefsgewijs bekijken van de kwaliteit van de scripties en de beoordeling ervan. Recent is de examencommissie gestart met het beoordelen van de relatie tussen de eindkwalificaties van het programma als geheel en de toetsing aan de hand van opleidingsdossiers. Dit zijn documenten waarin de link wordt gelegd tussen de eindtermen van de opleiding en de leerdoelen van de vakken. In de dossiers zijn de eindtermen, de vakomschrijvingen met leerdoelen en literatuur, de tentamens en de vakevaluaties opgenomen. Verder is de examencommissie in 2015 gestart met een benchmark van de beoordeling van masterscripties samen met de Radboud Universiteit Nijmegen. Daarbij worden de beoordelingsresultaten van beide universiteiten met elkaar vergeleken. Zoals toegelicht door de geïnterviewde leden van de examencommissie was het resultaat hiervan positief: in de meeste gevallen kwamen zowel de oorspronkelijke beoordelaars als de uitvoerenden van de benchmark tot een vergelijkbaar resultaat, waarbij een marge van een punt als acceptabel werd beschouwd.

Het panel is positief over het functioneren van de examencommissie. Het noemt haar een proactieve, deskundige en hardwerkende commissie. Zij heeft in de afgelopen periode een aantal belangrijke stappen gezet in het aantoonbaar borgen van de kwaliteit van toetsing en is duidelijk *in control*. Het panel is gecharmeerd van de opleidingsdossiers. Het ziet dat deze dossiers in belangrijke mate bij kunnen dragen aan een goede kwaliteitsborging.

Overwegingen

Het panel stelt vast dat het systeem van toetsing en beoordeling van de masteropleiding Fiscaal Recht adequaat functioneert. De toetsen zijn inhoudelijk en wetenschappelijk van een voldoende masterniveau. Het panel stemt in met de gebruikte toetsvormen. Het vindt deze passend bij de inhoud en vormgeving van de opleiding. Wel constateert het een vrij grote nadruk op schriftelijke tentamens met casusvragen. Het beveelt aan, mede met het oog op de te bereiken eindkwalificaties, te bezien hoe er meer variatie in de toetsvormen kan komen. De beoordeling van de masterscripties vindt op gedegen wijze plaats. Wel kan het gebruikte beoordelingsformulier winnen aan transparantie door de relatie tussen de scores op criteria en het uiteindelijke cijfer te verduidelijken en door meer ruimte te scheppen voor toelichting van de beoordeling. Verder adviseert het panel te bezien of een (openbare) mondelinge verdediging onderdeel kan worden van de beoordelingsprocedure.

De kwaliteitsborging van toetsing en beoordeling is goed op orde. Het panel heeft waardering voor de opleidingsdossiers, waarin de relatie wordt gelegd tussen de eindkwalificaties van het programma

als geheel en de leerdoelen, inhoud en toetsing van de afzonderlijke vakken. Ook waardeert het de diverse maatregelen ter bevordering van de betrouwbaarheid, validiteit en inzichtelijkheid van toetsing, zoals het toepassen van het vier-ogenprincipe. Het panel is positief over het functioneren van de examencommissie, die duidelijk *in control* is.

Conclusie

Masteropleiding Fiscaal Recht: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'voldoende'.

Standaard 4: Gerealiseerde eindkwalificaties

De opleiding toont aan dat de beoogde eindkwalificaties worden gerealiseerd.

Toelichting:

Het gerealiseerde niveau blijkt uit de resultaten van tussentijdse en afsluitende toetsen, de eindwerken en de wijze waarop afgestudeerden in de praktijk of in een vervolgopleiding functioneren.

Bevindingen

Om inzicht te krijgen in het gerealiseerde eindniveau van masterstudenten Fiscaal Recht heeft het panel voorafgaand aan de visitatie 10 masterscripties bestudeerd, inclusief de bijbehorende beoordelingsformulieren. Bij de selectie van de scripties heeft het panel gelet op een goede spreiding van de cijfers.

Het panel kan zich vinden in de becijfering van de scripties en stelt vast dat deze van voldoende masterniveau zijn. Over het algemeen voldoen de structuur, helderheid van de hoofdvraag en deelvragen, het theoretisch kader, de gebruikte bronnen en de opzet en uitvoering van het fiscaal-juridisch onderzoek. Wel is het panel van mening dat veel van de bestudeerde scripties op één of meerdere van deze punten aan kwaliteit zouden kunnen winnen. Verder is het panel opgevallen dat nagenoeg alle bestudeerde scripties geen of slechts een beperkte verantwoording van de onderzoeksmethode omvatten, terwijl die wel onderdeel uitmaakt van de beoordelingscriteria. Het panel hecht veel waarde aan een degelijke onderzoeksverantwoording en adviseert hier nadere aandacht aan te besteden. Voorts merkt het op, zoals ook beschreven onder Standaard 2, dat het de ruime honorering met 18 EC niet duidelijk terugziet in de omvang en diepgang van de bestudeerde scripties.

Uit de kritische reflectie blijkt dat de faculteit in het voorjaar van 2016 gestart is met eigen onderzoek naar het arbeidsmarktsucces van de afgestudeerden. Van het afstudeercohort 2014-2015 is van 51 van de 54 afgestudeerden achterhaald wat hun huidige functie is. Daarvan is ruim 85% werkzaam in een beroep waartoe de masteropleiding beoogd op te leiden. Veel afgestudeerden waren belastingadviseur geworden of fiscaal jurist bij de overheid (belastingdienst, ministerie, douane). Dit positieve beeld is bevestigd in het gesprek van het panel met alumni. Zij zijn zeer tevreden over de door hen gevolgde opleiding. De opleiding was volgens hen inhoudelijk sterk en vormde een goede basis voor hun verdere loopbanen.

Overwegingen

Het panel stelt vast dat de eindwerkstukken van voldoende masterniveau zijn. Het kan zich over het algemeen vinden in de becijfering en stemt in met het inhoudelijke en wetenschappelijke niveau van de werkstukken. Wel is het panel van oordeel dat de scripties hier en daar aan kwaliteit kunnen winnen. Het vraagt voorts aandacht voor de soms beperkte of ontbrekende verantwoording van de onderzoeksmethodiek in de eindwerkstukken. Ook vraagt het aandacht voor de omvang en diepgang van de scripties in relatie tot de ruime studiepuntoekenning. Alumni kijken met veel waardering terug op de door hen gevolgde studie; de masteropleiding vormde een goede basis voor hun verdere loopbanen. Het panel komt tot de conclusie dat de afgestudeerden de beoogde eindkwalificaties realiseren.

Conclusie

Masteropleiding Fiscaal Recht: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoende'.

ALGEMEEN EINDOORDEEL

Het panel heeft vastgesteld dat de eindkwalificaties van de masteropleiding Fiscaal Recht aansluiten bij de vereisten vanuit het vakgebied en passend zijn voor een academisch opleiding op masterniveau. Het is wel van oordeel dat deze weinig specifiek zijn. Verder adviseert het om (juridisch) Engels op te nemen in de eindkwalificaties. Het panel is tevreden over de opzet en inhoud van de opleiding en de afzonderlijke vakken. Het programma staat volledig vast wat zorgt voor een samenhangend geheel. De opleiding besteedt voldoende aandacht aan academische, wetenschappelijke en professionele vorming van studenten. Wel zou de aandacht voor schriftelijke (onderzoeks)vaardigheden versterkt kunnen worden. De koppeling met de beroepspraktijk is voldoende en wordt versterkt door (extracurriculaire) stages, het facultaire Recht en praktijkprogramma en de loopbaanoriëntatie-activiteiten via de studievereniging. Het panel beveelt aan te onderzoeken of in aanvulling hierop studenten vaker in de gelegenheid kunnen worden gesteld hun beroepsgerichte praktische vaardigheden aan te scherpen.

Het panel stemt in met de toegepaste werkvormen. Wel adviseert het te bezien hoe studenten nog meer aangezet kunnen worden tot vroegtijdig en actief studiegedrag. Het programma is studeerbaar. De rendementen zijn laag, maar deels verklaarbaar door de extracurriculaire activiteiten van studenten. Er valt met betrekking tot studeerbaarheid winst te behalen bij het scriptietraject. Het panel is te spreken over de vakinhoudelijke, wetenschappelijke en didactische kwaliteiten van de staf en over de aandacht voor docentprofessionalisering binnen de opleiding. Er is sprake van een collegiale en open sfeer op de faculteit. Het panel noemt de staf-studentratio van 1:45 zorgelijk hoog en adviseert het management de belasting van de staf goed te monitoren en tijdig te acteren bij eventuele knelpunten. Het panel acht het toetsingssysteem voldoende, maar zou graag een grotere variatie in toetsvormen zien binnen de masteropleiding. Ook kan het beoordelingsformulier van de scriptie aan transparantie winnen. De kwaliteitsborging van toetsing en beoordeling stemt het panel tevreden. Vooral het functioneren van de examencommissie viel in positieve zin op, evenals de opleidingsdossiers. Het panel heeft tot slot kunnen vaststellen dat de eindwerkstukken van voldoende niveau zijn, maar dat er wel ruimte voor verbetering is. Een aandachtspunt betreft de verantwoording van de onderzoeksmethode door studenten. Verder geeft het panel in overweging het aantal studiepunten van de masterscriptie terug te brengen. De studenten zijn over het algemeen positief over de door hen gevolgde opleiding en alumni zijn goed voorbereid op hun verdere loopbanen. Over de gehele linie komt het panel tot de slotsom dat de opleiding voldoet aan de kwaliteitseisen die aan een wetenschappelijke masteropleiding worden gesteld.

Conclusie

Het panel beoordeelt de *masteropleiding Fiscaal Recht* als 'voldoende'.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: CURRICULA VITAE VAN DE PANELLEDEN

Em. prof. mr. A.F.M. (Adriaan) Dorresteyn (voorzitter) is emeritus hoogleraar in Transnationale aspecten van het ondernemingsrecht aan de Universiteit Utrecht. Hij studeerde Nederlands recht aan de Rijksuniversiteit Utrecht en kreeg na zijn afstuderen een aanstelling als universitair docent rechtsgeleerdheid bij de economische faculteit van de Universiteit van Amsterdam. Dat leidde geleidelijk tot een specialisatie op het terrein van het ondernemingsrecht in brede zin. Zijn proefschrift *Tegenstrijdig belang van bestuurders en commissarissen* verdedigde hij in 1989. Adriaan Dorresteyn was daarna achtereenvolgens hoofddocent Ondernemingsrecht aan de Universiteit Utrecht (1988-1991) en hoogleraar Privaatrecht aan de Open Universiteit (1991-2000). Daarna keerde hij terug bij de UU als decaan en hoogleraar (2000-2017). Tussen 1994 en 2000 was hij werkzaam in de rechtspraktijk als adviseur bij PricewaterhouseCoopers, en sinds 2008 bij AKD Advocaten, Notarissen & Belastingadviseurs.

Prof. mr. E. (Elies) van Sliedregt (vice-voorzitter) is hoogleraar International and Comparative Criminal Law en adjunct-directeur van het Centre for Criminal Justice Studies aan de University of Leeds (Groot-Brittannië). Ze behaalde haar PhD in 2003 aan Tilburg University, waarna ze werkzaam was aan de Universiteit Leiden (2003-2005) en de Universiteit Utrecht (2005-2007). Van 2007 tot 2016 werkte ze als hoogleraar Strafrecht aan de Vrije Universiteit Amsterdam, waar ze van 2011 tot 2015 ook de functie van decaan van de Rechtenfaculteit en van 2014 tot 2015 die van vice-rector vervulde. Ze heeft *visiting fellowships* vervuld in Cambridge, Oxford, Bologna, Sydney (University of New South Wales), Melbourne (Monash University) en bij het Internationaal Strafhof. Haar onderzoek richt zich onder meer op de beginselen van het strafrecht, rechtspluralisme, het Europees aanhoudingsbevel en terrorismebestrijding. Elies van Sliedregt is senior redacteur van het *Leiden Journal of International Law* (Cambridge University Press) en het *Journal of Conflict and Security Law* (Oxford University Press). Ze is lid van de Koninklijke Hollandse Maatschappij der Wetenschappen.

Em. prof. mr. drs. H.P.A.M. (Henk) van Arendonk is van 1977 tot aan zijn emeritaat in 2013 verbonden geweest aan Capgroep Fiscaal Recht van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij promoveerde in 1991 aan de Erasmus Universiteit. In 1992 werd hij benoemd tot hoogleraar Belastingrecht. Hij werd daarmee verantwoordelijk voor de opbouw van de nieuwe fiscaal-juridische opleiding aan deze faculteit. Hij was en is actief in diverse organisaties, adviesraden en commissies op het gebied van belastingrecht, onder meer als lid van de Commissie Oort (inzake vereenvoudiging van de loon- en inkomstenbelasting), lid van het dagelijks bestuur van de Vereniging voor Belastingwetenschap, voorzitter van de Stichting Europese Fiscale Studies EUR, hoofdredacteur van het *Maandblad Belasting Beschouwingen* en voorzitter van het editorial board van de *EC Tax Review*. Verder treedt hij op als voorzitter van de Klankbordgroep Bijzondere Curator Nederland c.q. voorzitter van het Stichtingsbestuur BCN en als voorzitter van de Stichting Forensische Mediation. Daarnaast is hij werkzaam als scheidingsbemiddelaar.

Prof. mr. dr. A.J.C. (Adrienne) de Moor-van Vugt is hoogleraar Bestuursrecht aan de juridische faculteit van de Universiteit van Amsterdam. Ze was tot 2004 verbonden aan de Universiteit van Tilburg als hoogleraar Bestuurlijk handhavingsrecht en Europees bestuursrecht en lid van het faculteitsbestuur (portefeuillehouder onderwijs) en voorzitter van het Onderwijsbestuur. In 2004 stapte zij over naar de rechtspraak en werd ze raadsheer bij het College van Beroep voor het bedrijfsleven. Daar behandelde zij zaken uit het bijzonder deel van het (Europese) bestuursrecht, zoals mededingingsrecht, financieel toezicht, subsidiezaken en boetezaken, alsmede tuchtzaken tegen accountants. In 2008 werd Adrienne de Moor-van Vugt benoemd tot hoogleraar aan de UvA. Ze is tevens verbonden aan het Amsterdam Center for Law & Economics. Haar onderzoek richt zich op de handhaving van bestuursrecht, de relatie tussen het Europees recht en het Nederlands bestuurs(proces)recht, financieel toezicht en markttoezicht. Ze is actief in diverse organisaties en adviesraden en is hoofdredacteur van *SEW, Tijdschrift voor Europees en Economisch Recht*.

V.A. (Veerle) van Waarde LLB is masterstudent Nederlands recht, specialisatie Staats- en Bestuursrecht, aan Maastricht University. Zij behaalde aan dezelfde instelling haar bachelordiploma

European Law School. Veerle van Waarde was actief in verschillende studieverenigingen en werd in 2015 verkozen tot lid van de Faculteitsraad Rechtsgeleerdheid. Momenteel is ze actief als student-assistent en lid van de opleidingscommissie Rechtsgeleerdheid.

Prof. dr. R.A. (Ramses) Wessel is hoogleraar International and European Law and Governance aan de Universiteit Twente en co-directeur van het Centre for European Studies aldaar. Hij is vice-rector en was van 2011 tot 2013 decaan van de School of Management and Governance. Ramses Wessel studeerde in 1989 af aan de Rijkuniversiteit Groningen in het Internationaal Recht en Internationale Relaties. Van 1989 tot 1991 werkte hij bij het Institute for Peace Research van de Rijkuniversiteit Groningen en vervolgens van 1991 tot 2000 bij de afdeling International and European Institutional Law van de Universiteit Utrecht. Zijn onderzoek richt zich vooral op het internationale en Europese institutionele recht, bestuur en wetgeving; de relatie tussen het internationale, EU- en privaatrecht; bestuur en wetgeving op het gebied van internationale organisaties; internationaal en Europees beleid met betrekking tot veiligheid en defensie; en kwesties op het gebied van globaal bestuur en wetgeving. Daarnaast is hij redacteur van het *International Organizations Law Review* (tevens oprichter), de *Netherlands Yearbook of International Law* en *European Papers: A Journal on Law and Integration*.

Em. prof. mr. L.C. (Laurens) Winkel is emeritus hoogleraar Rechtsgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij studeerde aan de Technische Universiteit Delft, de Universiteit van Amsterdam en de Université des Sciences Sociales Toulouse I (Frankrijk) en promoveerde in 1983 aan de Universiteit van Amsterdam. Van 1979 tot 1993 vervulde hij diverse functies binnen de Rechtenfaculteit aldaar; vanaf 1986 was hij universitair hoofddocent op het gebied van Rechtsgeschiedenis. In 1993 werd hij aangesteld als hoogleraar Rechtsgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Van 1995 tot 1997 en daarna nogmaals van 2001 tot 2004 was hij vice-decaan van de Rechtenfaculteit. Van 1991 tot 2016 was hij plaatsvervangend lid van de rechterlijke macht. Hij was en is actief in diverse organisaties en adviesraden en is redactielid van de vaktijdschriften *The Legal History Review* en *Grotiana* (tot 2017).

BIJLAGE 2: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER

Inleiding

Voor u ligt het herziene Domeinspecifiek Referentiekader Rechtsgeleerdheid. Dit kader schetst de uitgangspunten van waaruit opleidingen invulling geven aan hun curricula. Het geeft aan wat mag worden verwacht van de inhoud en het niveau van opleidingen, wat opleidingen beogen te bereiken en wat de maatschappij derhalve kan verwachten van een afgestudeerde bachelor- en masterjurist. Het kader is nadrukkelijk geschreven voor de wetenschappelijke bachelor- en masteropleidingen, die op basis van door hun zelf gekozen eindkwalificaties tot de Visitatiegroep Rechtsgeleerdheid behoren of, in het kader van een zogenaamde Toets nieuwe opleiding, willen gaan behoren.

Het kader geeft geen uitputtende lijst aan van rechtsgebieden of juridische relevante aandachtsgebieden waartoe die opleidingen zich zouden moeten beperken. Evenmin rangordes, antwoorden op methodologische discussies of de wijze waarop een opleiding invulling geeft aan beroepseisen. Elke opleiding geeft zelf aan waar zij denkt te staan op die grote rechtsgeleerde wereldkaart. Formeel doet zij dat in de onderwijs- en examenregeling, materieel in de documenten die aan visitatiecommissies worden aangeboden bij het verzoek tot beoordeling van een opleiding ten behoeve van accreditatie.

Wat wel wordt aangetroffen is een blauwdruk van hetgeen de wetenschap en maatschappij mag verwachten van een afgestudeerde, academisch opgeleide jurist - en dus van een juridische opleiding - in termen van kennis, attitude en vaardigheden. Dat het kader is herzien betekent geenszins dat de onder het oude kader aangeboden opleidingen niet meer van deze tijd zouden zijn. In tegendeel, ook het vorige kader droeg de opleidingen al op om open te staan voor nieuwe ontwikkelingen zoals de mondialisering van de maatschappij en de informatisering van de samenleving. Nadrukkelijker dan voorheen zijn in dit kader de kennis, attitude en vaardigheden die met hedendaagse ontwikkelingen samenhangen omschreven en worden opleidingen uitgedaagd daar in hun doestellingen en eindkwalificaties ook blijf van te geven.

Het Disciplineoverleg Rechtsgeleerdheid denkt met dit Domeinspecifiek Referentiekader enerzijds de visitatiecommissies die de komende jaren opleidingsbeoordelingen moeten uitvoeren binnen de Visitatiegroep een adequate basis te hebben aangereikt om die beoordeling te kunnen uitvoeren. Anderzijds geeft het de noodzakelijke ruimte om een eigen, zo men wil onderscheidend, gezicht te geven aan de afzonderlijke opleidingen die in deze breed samengestelde Visitatiegroep worden aangeboden.

Utrecht, december 2015

Namens disciplineoverleg Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid,

Prof.mr. A.M. Hol,
voorzitter

Totstandkoming

Op 18 december 2015 heeft het disciplineoverlegorgaan Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid (RDR) dit domeinspecifiek referentiekader vastgesteld, ten behoeve van opleidingsbeoordelingen van de Visitatiegroep WO Rechtsgeleerdheid. Het betreft een gezamenlijk kader domeinspecifieke eisen voor alle rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen die de juridische faculteiten van de Nederlandse universiteiten aanbieden. Voorliggend domeinspecifiek referentiekader vervangt het referentiekader dat in december 2009 door de toenmalige Raad van Decanen Rechtsgeleerdheid is vastgesteld.

Onder opleiding wordt hierna uitsluitend verstaan: een opleiding die is opgenomen in het Centraal Register Opleidingen Hoger Onderwijs (CROHO). Waar hierna over 'jurist' wordt gesproken, wordt bedoeld op de academisch opgeleide juristen, tenzij anders vermeld.

1. Rechtswetenschappelijke opleidingen en beroepen in maatschappelijke context

Rechtsgeleerde bachelor- en masteropleidingen hebben tot doel disciplinebekwame en maatschappelijk betrokken juristen op te leiden en te vormen, met een kritische, academische geest, die in staat zijn zelfstandig probleemsituaties te ontleden teneinde een oplossing te formuleren. Daartoe moeten zij analytisch, kritisch evaluatief, maar ook synthetisch kunnen denken. Het wetenschappelijk niveau en de maatschappelijke relevantie van de opleiding moeten zijn gegarandeerd. Communicatieve vaardigheden, informatievaardigheden en onderzoeksvaardigheden hebben nadrukkelijk een plaats in de opleidingen, waarbij voldoende aandacht is voor actuele ontwikkelingen in relatie tot hun maatschappelijke achtergrond. De academische opleiding tot jurist dient als het ware "in context" te worden beschouwd.

De relatie tussen het recht en de samenleving verandert voortdurend. De samenleving is pluriform en kent een mondiale oriëntatie, waardoor zij almaar complexer wordt. Die ontwikkeling geldt ook voor het recht. Het recht bestaat al lang niet meer alleen uit Nederlandse wetgeving en rechtspraak, maar ontstaat evenzeer in interactie met internationale en Europese regelgeving en rechtspraak, via beleidsregels, aanbevelingen, convenanten, zelfregulering, Europese harmonisatie, beïnvloeding door rechtsvergelijking, enzovoorts. Burgers zijn mondig, het aantal rechtsregels blijft groeien en de samenleving is sterk gejuridiseerd. Europese integratie en mondialisering maken Europees recht, internationaal recht steeds belangrijker. De informatiemaatschappij van de 21e eeuw en haar juridische problemen, maar ook de verwachtingen die de samenleving heeft ten aanzien van het recht, trekken zich steeds minder aan van landsgrenzen, terwijl aan de andere kant de traditionele grenzen in juridische en maatschappelijke zin opnieuw aan belang winnen. Een afgestudeerd jurist moet, in welke context hij of zij ook komt te werken, daarom steeds vaker alert zijn op rechtssystemen en rechtsculturen van andere landen.

Binnen de visitatiegroep Rechtsgeleerdheid worden opleidingen aangeboden die voorzien in de vraag naar academisch breed geschoolde juristen, generalisten, in het bijzonder voor de eerstelijns advisering en beleidsvoorbereiding en overigens op een veelheid aan plaatsen op de arbeidsmarkt. Daarnaast zijn er gespecialiseerde masteropleidingen die voorzien in afgestudeerden die zich kunnen ontwikkelen tot academisch geschoolde specialisten en die zich op hun terrein kunnen meten met hun academische beroepsgenoten waar ook ter wereld. En tot slot zijn er opleidingen juist meer zijn gericht op verbreding van het rechtsgebied waarover de opleiding zich uitstrekt.

Juristen werken in uiteenlopende functies en rollen. Er zijn meer juristen werkzaam buiten de traditionele juridische (toga)beroepen dan daarbinnen. De juridische opleidingen bereiden voor op deze traditionele beroepen, maar evenzeer op een veelheid aan andere werkzaamheden waarvoor academische attitude, kritische analyse, schrijf- en spreekvaardigheid vereist zijn en juridische deskundigheid gewenst is. De juridische opleidingen richten zich daarom niet alleen op de beroepsvereisten voor advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, de zogenaamde togaberoepen, ook al vormen de beroepsvereisten de kern van bepaalde opleidingen. Alle opleidingen streven een goede afstemming na met de arbeidsmarkt door het onderhouden van contacten met het afnemend beroepenveld. Dat gebeurt onder meer via contacten met

beroepsorganisaties en werkgevers, door middel adviesraden, met alumni, met gastdocenten, stages en loopbaanoriëntatie. Daarnaast moet een bachelorjurist voor wat betreft (onderzoeks)vaardigheden voldoende zijn toegerust om in beginsel te kunnen worden toegelaten tot een rechtsgeleerde (onderzoeks)master en een masterjurist tot een promotietraject, ook al kiest slechts een heel klein deel van de afgestudeerden voor een carrière als onderzoeker.

In de ruim tien jaar dat de bachelor-masterstructuur bestaat heeft zich geen nadrukkelijk beroepsperspectief voor de academisch opgeleide bachelorjurist ontwikkeld en bestaat er geen duidelijk identificeerbare arbeidsmarkt voor afgestudeerden met uitsluitend een academische bacheloropleiding (LL.B). Veel afgestudeerde bachelors werken in een juridisch relevante omgeving, maar daaruit is vooralsnog geen vertaalslag te maken die noodzaakt tot specifieke beroepsvaardigheidseisen voor een bacheloropleiding. De arbeidsmarkt voor academisch opgeleide juristen geeft nog steeds de voorkeur aan juristen met een afgeronde masteropleiding. Veruit de meeste studenten in de universitaire juridische opleidingen kiezen er daarom voor om na een bacheloropleiding ook een masteropleiding af te ronden. Niet alleen vanwege het verruimde arbeidsmarktperspectief, maar ook omdat het een wettelijke eis is voor de toegang tot de togaberoepen.

Ook bacheloropleidingen streven er niettemin naar om studenten voor te bereiden op hun toekomstig bestaan als jurist. Dat kan door die beroepspraktijk herkenbaar te doen zijn in de inhoud en de samenstelling van het onderwijsprogramma, maar ook via extracurriculaire activiteiten en loopbaanvoorbereiding.

Een 'jurist' is met de komst van juridische HBO-opleidingen niet meer als vanzelfsprekend iemand met een universitair getuigschrift dat kwalificeert voor de traditionele juridische beroepen (zittende en staande magistratuur; advocatuur; notariaat, belastingadviseur); een meester in de rechten (mr.).

Hoewel ook de juristen met een HBO-opleiding de titel Bachelor of Laws (LL.B) mogen voeren, is er een duidelijk verschil tussen de HBO-opleidingen en de academische rechtswetenschappelijke opleidingen. Het onderscheidend kenmerk is dat in wetenschappelijke (juridische) opleidingen de fundamentele worden gelegd voor het eigen maken van de methode van rechtswetenschappelijk onderzoek, zoals tot uiting gebracht in de eindkwalificaties van de opleidingen. Dit komt vooral naar voren in de inhoud van het programma, de diepgang en de wijze waarop het recht wordt benaderd. De academische bachelor- en masteropleidingen richten zich op het opleiden van juristen die onafhankelijk en kritisch hebben leren denken, die niet alleen antwoorden op vragen leren vinden, maar evenzeer vragen blijven stellen bij de antwoorden. De toegang tot de traditionele togaberoepen is wettelijk geregeld en vereist zowel een academische bachelorgraad (LL.B) als de graad Master of Laws (LL.M).¹

De LL.M-jurist zal in Nederland – en met name in de uitoefening van genoemde togaberoepen – in de meeste gevallen de equivalente titel meester in de rechten (mr.) voeren.

2. Mogelijkheden tot (inter)nationale vergelijking

Zowel buiten als binnen Europa worden rechtswetenschappelijke opleidingen gekenmerkt door hun zeer uiteenlopende inbedding en structuur, grote verschillen in toelating en studieduur. Daarnaast kennen alle landen afzonderlijke regelgeving ten aanzien van de toegang voor afgestudeerde juristen tot de advocatuur, rechterlijke macht, fiscaliteit en notariaat, welke van invloed is op de oriëntatie en het beoogde eindniveau. Curricula van opleidingen kunnen uiteraard worden vergeleken, maar een serieuze internationale benchmark van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen is vooralsnog niet mogelijk.

¹ Bij Koninklijk besluit van 18 september 2008 (Stb. 2008, 383) de beroepsvereisten voor advocatuur en rechterlijke macht, en notaris gewijzigd in verband met de gelijkstelling in het kader van de vereisten voor toetreding tot gereguleerde juridische beroepen, van de aan een hogeschool verkregen graad Bachelor, bij afronding van de opleiding HBO-rechten met een schakelprogramma, met de aan een universiteit verkregen graad Bachelor op het gebied van het recht. Het schakelprogramma omvat onderwijseenheden op het gebied van recht die worden aangeboden door een universiteit of de Open Universiteit met een totale studielast van ten minste 60 studiepunten.

De Duitse benchmarkorganisatie CHE staat niet open voor buitenlandse rechtenopleidingen, terwijl dat al wel is gedaan ten aanzien andere disciplines.² Ook het EU-project Tuning Sectoral Framework for Social Sciences leidde niet tot een geharmoniseerde set van eindkwalificaties van en voor juridische opleidingen.³ Er zijn enkele nationale buitenlandse benchmarks van juridische opleidingen beschikbaar, zoals de Benchmarks for Law in Groot-Brittannië, waarin de vereiste kennis, vaardigheden en attitude van bachelors en masters zijn vastgelegd voor visitatie en accreditatie van de opleidingen aldaar.⁴ Bovendien is de bruikbaarheid hiervan voor continentaal-Europese opleidingen beperkt vanwege de grote verschillen tussen de rechtssystemen van Common Law en Civil Law.

De Bologna- en Lissabonakkoorden hebben zeker op de inhoud van het juridisch onderwijs in de EU een harmoniserend effect gehad. In het kader van de toetreding tot de EU hebben nieuwe EU-lidstaten hun opleidingen vaak al op de bachelor-masterstructuur gebaseerd, de oude lidstaten zijn nog doende om hun onderwijssystemen te hervormen en te harmoniseren. Daarbij wordt soms gekozen voor oplossingen die juist de onderlinge vergelijkbaarheid weer bemoeilijken, zoals bijvoorbeeld in Duitsland, dat zich juist naar een gevarieerder opleidingsaanbod door ontwikkelt.⁵ Dit alles leidt tot de conclusie dat een serieuze internationale vergelijking van doelstellingen, niveau en oriëntatie van rechtswetenschappelijke opleidingen vooralsnog niet mogelijk is of in ieder geval niet zinvol is.

Voor wat betreft de vergelijking van opleidingen op nationaal niveau kan worden vastgesteld dat tussen de juridische faculteiten in Nederland veel informatie-uitwisseling en afstemming plaatsvindt, onder andere over onderwijsvernieuwingen, onderzoek, de interpretaties van accreditaties en de invulling van de beroepsvereisten. Er is geregeld landelijk overleg tussen de decanen in de RDR; afgeleid daarvan komen zo nodig de portefeuillehouders onderwijs en de directeurs bedrijfsvoering bij elkaar om onderwijsgerelateerde, organisatorische en financiële onderwerpen te bespreken en ervaringen en gegevens uit te wisselen. Ten slotte vindt er regelmatig landelijk overleg en afstemming plaats op ambtelijk niveau in het Landelijk Overleg Beleidsmedewerkers. De RDR en de afzonderlijke faculteiten doen bovendien hun voordeel met de *good practices* die visitatiepanels constateren en waarvan zij in de beoordelingsrapportages aan de NVAO verslag doen. De RDR is in gesprek met vertegenwoordigers van het divers samengestelde, afnemende beroepenveld. Zo overlegt de RDR met de Raad voor de Rechtspraak en de Nederlandse Orde van Advocaten om ter precisering van de toepasselijke wettelijke bepalingen een standaard vast te stellen voor het 'civiel effect' van juridische opleidingen. Dat gebeurt in de vorm van een convenant.

Er kan derhalve worden gesteld dat enige vorm van nationale *benchmarking* plaatsvindt, doorgaans in een informele sfeer, behalve daar waar het nationale onderwijsvisitaties betreft en de beperkingen met betrekking tot voornoemd convenant. In dat kader voert het discipline-overleg ook formele taken uit.

3. Beroepsvereisten

Bij en krachtens de wet is de toegang tot de rechterlijke macht, de advocatuur en het notariaat geregeld. In de praktijk betekent dit dat er eisen worden gesteld aan de inrichting van bachelor- en masteropleidingen die moeten voorzien in toelating tot vervolgoopleidingen die opleiden voor functies in de rechterlijke macht, de advocatuur, het notariaat en de fiscaliteit.

² Gemeinnütziges Centrum für Hochschulentwicklung: www.che.de.

³ Uit het eindrapport van 2012: 'Consequently, even the proto list of the competences required by students and future practitioners of law are still at this stage no more than embryonic.' Tuning Sectoral Framework for Social Sciences – Final Report, 2008, blz. 45. Zie verder de landenoverzichten in annex 4 behorende bij het rapport (<http://tuningacademy.org/sqf-social-sciences/?lang=en>).

⁴ Er is een herziene versie in concept verschenen: Subject Benchmark Statement Law: Draft for Consultation March 2015

(<http://www.qaa.ac.uk/en/Publications/Documents/SBS-consultation-Law-15.pdf>).

⁵ Neue Wege in der Juristenausbildung, Essen, 2010,

http://www.stifterverband.info/wissenschaft_und_hochschule/lehre/juristenausbildung/.

De opleidingen die voor voorbereiding op de vervolgoopleidingen kiezen, maken dat in hun onderwijs- en examenregeling duidelijk door daarin de wettelijke beroepsvereisten en de nadere precisering ervan in het convenant, als hiervoor beschreven, nadrukkelijk op te nemen. De examencommissies van deze opleidingen zullen daartoe specifieke verklaringen afgeven, op basis waarvan de vervolgoopleidingen kunnen bepalen of een opleiding aan bedoelde eisen voldoet.

4. Eindkwalificaties van de bachelor- en masteropleidingen

Op basis van nationale en relevante internationale vergelijkingen van eindkwalificaties bij vergelijkbare opleidingen en in een poging een maximale aansluiting te realiseren op het - zeer diverse - beroepenveld, maakt iedere rechtswetenschappelijke opleiding keuzes bij het opstellen van de eindkwalificaties. Deze maken deel uit van de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een afzonderlijke opleiding. Binnen deze eindkwalificaties komen ten minste drie categorieën aan de orde.

A. Kennis en inzicht

De afgestudeerde jurist beheerst de juridische kernleerstukken van het rechtsgebied of de rechtsgebieden waarop de opleiding zich oriënteert. Dat geldt zowel voor de materiële en formele, als voor de historische en theoretische aspecten ervan.

Parate kennis alleen is echter niet voldoende. Opleidingen streven daarom naar het ontwikkelen van 'werkelijk inzicht in het recht' bij hun studenten, in een academische omgeving waarin de 'waaromvragen' kunnen bloeien. Dat betekent dat naast de vorenbedoelde vakinhoudelijke kennis, methoden worden gedoceerd waarmee de nieuwste relevante ontwikkelingen en veranderingen kunnen worden bijgehouden. Inzicht in verschillen tussen grote juridische families (zoals tussen *common* en *civil law*), in de historische en filosofische ontwikkeling van het recht en voor zover de aard van de opleiding dit vereist of toelaat, in de methode van rechtsvergelijking, kunnen worden geïntegreerd in het onderwijs. De afgestudeerde jurist moet aldus in staat zijn om permanent zijn juridische kennis te actualiseren en zich eventueel op nieuwe terreinen te specialiseren.

B. Academische en juridische vaardigheden

Het voorgaande veronderstelt een groeiende nadruk op het verwerven van academische en juridische vaardigheden: (een leven lang) leren en het verwerven van een internationale attitude. Het veronderstelt ook dat de afgestudeerde jurist in staat is te reflecteren op het recht en maatschappelijke vraagstukken kan vertalen naar de taal die het recht hanteert om die vragen op te lossen. Tijdens de opleiding wordt de student gestimuleerd te zoeken naar vragen en problemen én naar antwoorden en oplossingen; hij wordt in staat gesteld een analytisch vermogen te ontwikkelen en hij leert kritisch te denken, te schrijven en te presenteren.

Daarbij is het vermogen om een juridische casus te kunnen formuleren en op te lossen essentieel. De afgestudeerde jurist dient daarvoor in staat te zijn op adequate wijze de relevante feiten te kunnen verzamelen, te verwerken en te waarderen en de rechtsregels daarop toe te passen. Van de jurist wordt verwacht dat hij een maatschappelijk probleem juridisch kan duiden en mogelijke handelingsrichtingen weet te schetsen.

Een jurist moet bovendien in staat zijn juridische kennis en een juridisch oordeel schriftelijk en mondeling aan vakgenoten, maar ook in andere professionele omgevingen over te dragen. Daarmee staat de taal als werkinstrument van de jurist centraal. Een correcte, goede en heldere mondelinge en schriftelijke beheersing van de Nederlandse taal (of van de Engelse taal indien de voertaal van de opleiding (deels) Engelstalig is) is onontbeerlijk. Daarbij dienen studenten tijdens hun opleiding, indien dit voor die opleiding relevant is, gelegenheid te krijgen kennis op te doen van de Engelse juridische terminologie in de huidige maatschappelijke context.

C. Academisch burgerschap / attitude

Tijdens de opleiding moet de aankomende jurist zich de rechtscultuur of de rechtsculturen eigen maken. Hij moet een beroepsethische houding ontwikkelen en zich ervan bewust zijn in welke

maatschappelijke context het recht functioneert en wat, in samenhang daarmee, zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid is. Het onderwijs en de onderwijsomgeving zijn de student hierbij behulpzaam. Het is belangrijk dat het onderwijs zodanig is ingericht dat maatschappelijke interesse wordt gestimuleerd en dat een natuurlijke belangstelling wordt gewekt voor juridische vraagstukken en het juridisch denken, evenals voor de functie van het recht in de samenleving.

5. Eindniveau

Opleidingen dienen op transparante wijze aan te geven hoe studenten in staat worden gesteld het eindniveau te bereiken én op welke wijze studenten kunnen aantonen dat zij het eindniveau hebben bereikt. Daarvoor wordt de basis in de eerste plaats gevormd door de toetsresultaten, werkstukken en presentaties.

Voor de juridische bacheloropleidingen geldt dat het bereikte eindniveau ook wordt weerspiegeld in een bachelorscriptie, bachelorthesis of eindwerkstuk, de benaming doet er niet toe. Het beantwoorden van een rechtsvraag met behulp van erkende rechtswetenschappelijke methoden en het verslag van het uitvoeren van het onderzoek dat daaraan ten grondslag ligt vormen daarvan de kern.

De bachelorthesis - of een andere vorm van eindwerkstuk - heeft niet als doel aan te tonen dat alle eindkwalificaties van de bacheloropleiding zijn behaald. Belangrijke vaardigheden als mondelinge vaardigheden worden daarmee bijvoorbeeld niet getoetst, evenals het inzicht in alle voor de bacheloropleiding relevante rechtsgebieden. Daarnaast speelt ook het gegeven dat in de meeste juridische bacheloropleidingen slechts een relatief gering aantal studiepunten beschikbaar is voor het eindwerkstuk. In de juridische bacheloropleidingen staat doorgaans het opdoen van onderzoeksvaardigheden, in de vorm methoden- en techniekenvakken, niet centraal. Het opdoen van onderzoeksvaardigheden is onderdeel van de algemene academische vorming van juristen en gebeurt vooral bij de behandeling van de afzonderlijke rechtsgebieden. Het staat opleidingen bovendien vrij om accenten aan te brengen die de eigen kleur van een opleiding weergeven. Die kleur zal dan ook tot uitdrukking komen in het eindwerkstuk.

Voor de masterthesis geldt hetzelfde, met het verschil dat het verder ontwikkelen van onderzoeksvaardigheden in de masteropleiding doorgaans een belangrijkere plaats inneemt, alleen al vanwege het feit dat het behalen van iedere juridische master in principe toegang geeft tot een promotietraject. Daarnaast worden er naast de reguliere masteropleidingen ook gespecialiseerde onderzoeksmasters aangeboden, waarin juist het opdoen van onderzoeksvaardigheden centraal staat. Bovendien wordt de ook voor de overige academische beroepspraktijk noodzakelijke verdieping pas in de masterfase bereikt. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de plaatsing van de masterthesis in het curriculum, het doorgaans grotere aantal studiepunten dat in de master is ingeruimd voor het eindwerkstuk en de inhoudelijke eisen die daaraan worden gesteld.

6. Algemene kenmerken en doelstellingen van de bachelor- en masteropleidingen

Hierboven is reeds aangegeven dat het opleidingspalet breed is, zowel in aantal, in de gekozen specialisaties als in kleur. Dat neemt niet weg dat juridische opleidingen gemeenschappelijke kenmerken hebben – en moeten hebben. Deze kenmerken hoeven niet bij elke opleiding in dezelfde mate aanwezig te zijn, maar ze moeten in de kern van iedere juridische opleiding wel enige weerklink vinden. Hoe opleidingen dat concreet doen, ligt vast in de Onderwijs- en Examenregeling (OER) van een opleiding.

In rechtswetenschappelijke bacheloropleidingen staan de volgende kenmerken centraal:

- a. de maatschappelijke functie van het recht;
- b. de kernbegrippen van de voornaamste rechtsgebieden binnen het recht: het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het strafrecht, het Europees recht, het internationaal recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, het belastingrecht;
- c. het recht als samenhangend systeem;

d. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het recht en, voor fiscale en notariële opleidingen, de economische aspecten van het recht.

In rechtswetenschappelijke masteropleidingen wordt de kennis van één of meerdere rechtsgebieden of specifieke onderwerpen daarbinnen, verder verdiept. Centrale kenmerken zijn:

- e. de maatschappelijke functie van het (rechts)gebied dat door de opleiding wordt bestreken, de grenzen alsook de betrekkelijkheid ervan;
- f. verdieping of verbreding van de kernbegrippen van één of meerdere rechtsgebieden (het privaatrecht, het staatsrecht, het bestuursrecht, het belastingrecht, het strafrecht, het Europees recht en het internationaal recht);
- g. de plaats van het bestreken rechtsgebied in het samenhangend systeem van het recht;
- h. de theoretische grondslagen en de historische ontwikkeling van het rechtsgebied en, voor fiscale en notariële opleidingen, economische aspecten van het recht.

Met academische juridische opleidingen wordt voorts beoogd:

- i. het verwerven van kennis van en inzicht in het recht, waarbij het recht wordt beschouwd mede in zijn Europese, internationale en rechtsvergelijkende context;
- j. te reflecteren op de grenzen van het recht, alsook de betrekkelijkheid ervan;
- k. het verwerven van academische en juridische vaardigheden. Daaronder wordt in dit kader verstaan:
 - 1. het vermogen om als een academicus over het recht na te denken;
 - 2. het vermogen om met vakgenoten en met niet-juristen vanuit de opgedane kennis en het verkregen inzicht te communiceren, gebruikmakend van een analytische houding en uitstekende spreek- en schrijfvaardigheden;
 - 3. het vermogen tot het toepassen van een relevant wetenschappelijk instrumentarium;
 - 4. het vermogen om deel te nemen aan het wetenschappelijk debat;
 - 5. het vermogen om kennis te vergaren, te waarderen, te verwerken en toe te passen;
 - 6. het vermogen om specifieke kennis op het gebied van het recht toe te passen in een bredere wetenschappelijke, historische, filosofische, ethische en maatschappelijk-culturele context;
 - 7. het vermogen om kritisch te kunnen omgaan met rechtsregels en rechtspraak en daarbij nieuwe oplossingen te zoeken en te vinden;
 - 8. het vermogen om nieuwe ontwikkelingen en nieuwe rechtsgebieden bij te houden en te exploreren;
 - 9. het vermogen om te gaan met de toenemende mondialisering, Europeanisering en internationalisering van het recht.
- l. het ontwikkelen van academisch burgerschap dat besef inhoudt van een beroepsethische houding en bewustwording van de maatschappelijke context waarin het recht functioneert, alsmede de maatschappelijke verantwoordelijkheid die hiermee ontstaat voor de academisch opgeleide jurist.

BIJLAGE 3: BEOOGDE EINDKWALIFICATIES

De eindkwalificaties van de masteropleiding zijn:

Eindkwalificaties kennis en inzicht

De eindkwalificaties van de masteropleiding Fiscaal recht op het gebied van kennis en inzicht van de afgestudeerde zijn:

- A1. Specialistische kennis van en grondig inzicht in het fiscaal recht door verdieping en uitbreiding van de in de bachelor studie verworven kennis;
- A2. Grondig inzicht in de samenhang van het recht, in het bijzonder van het fiscaal recht, door verdieping van het in de bachelor verworven inzicht;
- A3. Specialistische kennis van en inzicht in de financiering van ondernemingen;
- A4. Specialistische kennis van en inzicht in het internationale en Europese belastingrecht;
- A5. Kennis van en inzicht in voor de fiscaliteit relevante maatschappelijke ontwikkelingen waaronder de toepassing van vanuit de ethiek ontwikkelde normen.

Aanvullende eindkwalificatie duale mastervariant (Praktijkmaster):

- A6. Verdieping van de juridische kennis door vanuit de fiscale beroepspraktijk de theorie te bestuderen.

Eindkwalificaties toepassing van kennis, oordeelsvorming en communicatieve vaardigheden

De eindkwalificaties van de masteropleiding Fiscaal recht op het gebied van toepassing van kennis, oordeelsvorming en communicatieve vaardigheden van de afgestudeerde zijn:

- B1. Het vermogen zelfstandig de voor de oplossing van een complex vraagstuk op het terrein van het fiscaal recht relevante feiten, wetgeving, jurisprudentie en literatuur te verzamelen, deze kritisch te analyseren en toe te passen om een juridisch gefundeerd oordeel te geven;
- B2. Het vermogen zelfstandig en integer wetenschappelijk juridisch onderzoek uit te voeren op het terrein van het fiscaal recht en daarmee een maatschappelijk relevante bijdrage te leveren aan de rechtsvorming;
- B3. Het vermogen zelfstandig deel te nemen aan het debat op het terrein van het fiscaal recht tussen vakgenoten;
- B4. Het vermogen een complex betoog op het terrein van het fiscaal recht in woord en geschrift op begrijpelijke wijze op een groep vakgenoten en niet-vakgenoten over te brengen.

Aanvullende eindkwalificatie duale mastervariant (Praktijkmaster):

- B5. Sociale vaardigheden die voor de juridische en fiscale praktijk van belang zijn.

Eindkwalificatie leervaardigheden

De eindkwalificatie van de masteropleiding Fiscaal recht op het gebied van leervaardigheden van de afgestudeerde is:

- C1. Het vermogen zelfstandig de eigen permanente juridische professionalisering vorm te geven zowel in beroepsmatige als in wetenschappelijke zin.

Aanvullende eindkwalificatie duale mastervariant (Praktijkmaster):

- C2. Inzicht in de belangrijkste kenmerken en het functioneren van het beroep van de fiscaal jurist.

BIJLAGE 4: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA

College	hc = hoorcollege (met aantal uren per collegeweek) wg= werkgroep (met aantal uren per collegeweek)
Toets	tov = tentamen open vragen tmc = tentamen multiple-choice op = opdrachten (meestal schriftelijk) pap = paper

De master Fiscaal Recht bevat zes vakken met een (eind)tentamen met open vragen (TOV), een seminaar met opdrachten (Op) en de scriptie. Hierna volgt een overzicht van de vakken en het seminaar met de bijbehorende toetsvorm.

blok	vaknaam	EC	college	toets
1/2	Seminaar Belastingrecht	6	7x2 wg	Op
1	Onderneming en belastingheffing C.S 1	6	7x4 hc; 7x2 wg	Tov
1	Successiewet, erfrecht en Relatievermogensrecht	6	7x4 hc	Tov
2	Onderneming en belastingheffing C.S 2	6	7x4 hc	Tov
2	Ondernemingsfinanciering	6	7x4 hc; 4x2 wg	Tov
3	Internationaal en Europees Belastingrecht	6	7x4 hc	Tov
4	Tax accounting and tax assurance	6	7x4 hc; 3x2 wg	Tov
3/4	Scriptie	18	1*2 hc + individuele begeleiding	

Tabel 15.1 Programma Praktijkmaster Fiscaal Recht.

Vak	Studieomvang
Ondernemingen en belastingheffing 1	6 EC
Ondernemingen en belastingheffing 2	6 EC
Successiewet, erfrecht en relatievermogensrecht	6 EC
Internationaal en Europees Belastingrecht	6 EC
Schrijfpdrachten	2 EC
Scriptie Fiscaal Recht	18 EC
Stage-Praktijkmaster (werkstage)	10 EC
Tax accounting and tax assurance	6 EC
Totaal	60EC

BIJLAGE 5: BEZOEKPROGRAMMA

Maandag 22 januari 2018		
8.45	9.00	Aankomst en welkom
9.00	11.30	Vorbereidend overleg en inzien documenten
11.00	12.30	Gesprek met inhoudelijk verantwoordelijken alle opleidingen
12.30	13.00	Lunch
13.00	13.45	Gesprek met studenten M Nederlands recht
13.45	14.30	Gesprek met studenten B Rechtsgeleerdheid
14.30	15.00	Pauze
15.00	15.45	Gesprek met docenten B Rechtsgeleerdheid
15.45	16.30	Gesprek met docenten M Nederlands recht
16.30	17.00	Pauze
17.00	17.45	Gesprek met leden van de opleidingscommissie Rechtsgeleerdheid (B Rechtsgeleerdheid en M Nederlands recht)
17.45	18.30	Gesprek met alumni M Nederlands recht
Dinsdag 23 januari 2018		
8.30	10.00	Vorbereidend overleg en inzien documenten; spreekuur (9.30-10.00)
10.00	10.45	Gesprek met studenten M Fiscaal recht en M Notarieel recht
10.45	11.30	Gesprek met docenten M Fiscaal recht en M Notarieel recht
11.30	12.15	Gesprek met leden van opleidingscommissies: OC Fiscaal recht en OC Notarieel recht
12.15	12.45	Lunch
12.45	13.30	Gesprek met studenten M Recht en ICT en M Recht en bestuur
13.30	14.15	Gesprek met docenten M Recht en ICT en M Recht en bestuur
14.15	14.30	Pauze
14.45	15.30	Gesprek met leden van opleidingscommissies: OC IT-recht en OC Juridische bestuurskunde
15.30	16.30	Gesprek met leden van de examencommissie
16.30	17.00	Pauze
17.00	17.30	Gesprek over thema employability (studieverenigingen en beleidsmedewerker beroepenveld)
17.30	18.00	Gesprek met alumni M Notarieel recht en M Fiscaal recht
18.00	18.30	Gesprek met alumni M Recht en ICT en M Recht en bestuur
Woensdag 24 januari 2018		
09.00	09.45	Gesprek met studenten B Internationaal en Europees recht (Engels)
09.45	10.30	Gesprek met docenten B Internationaal en Europees recht (Engels)
10.30	11.00	Pauze
11.00	11.45	Gesprek met studenten M Internationaal en Europees Recht en M European Law
11.45	12.30	Gesprek met docenten M Internationaal en Europees Recht en M European Law
12.30	13.00	Lunch
13.00	13.45	Gesprek met studenten International Economic and Business Law en M International and Comparative Private Law
13.45	14.30	Gesprek met docenten International Economic and Business Law en M International and Comparative Private Law
14.30	14.45	Pauze
14.45	15.30	Gesprek met studenten M International Law and the Law of International Organizations en M Criminal Law and Criminology

15.30	16.15	Gesprek met docenten M International Law and the Law of International Organizations en M Criminal Law and Criminology
16.15	16.45	Pauze
16.45	17.30	Gesprek met leden van opleidingscommissies: OC International and European Law en OC Engelstalige masteropleidingen
17.30	18.30	Gesprek met alumni Engelstalige masteropleidingen incl. M Internationaal en Europees Recht
Donderdag 25 januari 2018		
9.00	10.00	Eindgesprek met formeel verantwoordelijken
10.00	12.30	Opstellen voorlopige bevindingen
12.30	13.00	Lunch
13.00	15.00	Opstellen voorlopige bevindingen
15.00	15.30	Vorbereiden mondelinge rapportage (panel intern)
15.30	16.00	Mondelinge rapportage voorlopige bevindingen

BIJLAGE 6: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN

Het panel heeft voorafgaand aan het bezoek 5 eindwerken bestudeerd van afgestudeerden. De studentnummers van de eindwerken zijn bekend bij QANU en kunnen op verzoek worden opgevraagd.

Het panel heeft tijdens het bezoek onder meer de volgende documenten bestudeerd (deels in *hard copy* en deels via de elektronische leeromgeving):

- Studiemateriaal, waaronder toetsopgaven en een representatieve selectie handboeken, van de volgende cursussen:
 1. Onderneming en Belastingheffing 1
 2. Internationaal en Europees Belastingrecht
 3. Seminaar Belastingrecht
- Opleidingsdossiers opleidingen
- Jaarverslagen examencommissie afgelopen 3 jaren
- Verslagen opleidingscommissie afgelopen jaren
- Semesterbundels evaluaties laatste 3 jaren (6 semesters)
- Internationalisation plan Faculty of Law
- Werkstukken vak Recht en Informatiemanagement
- Didactisch concept
- Christodoulou, D. (2014). Seven myths about education. New York: Routledge
- Onderwijsmonitor 2015 en 2016
- Beroepsoverzicht afgestudeerden Arbeidsrecht
- PDCA m.b.t. vakevaluaties en slagingspercentages 2016-2017
- Overzicht onderwijsinzet 2017-2018